

DOMIN SVET

LETNIK 36. V LJUBLJANI 20. JUNIJA 1923. ŠTEVILKA 6.

BOŽIDAR JAKAC: STARKA.

BOGOVEC JERNEJ.

DR. IVAN PREGELJ.

III. KRIZMANEK.

1.

Primož Treiber, župnik pri cerkvi svetega Kocijana v Kranju, je zaključeval letne cerkvene račune in urejal beležke o svojem pastirstvu. Imel je že določenega naslednika v Janezu Frideriku Klemenču. Med svojimi zapiski je našel župnik papirje, ki niso bili njegovi. Bral

je in videl, da je pisal njegov davni prednik Matija Mercina. Treiber je bral: »Pisano je: mulieres et vinum apostare faciunt sanctos. Non sum sanctus, še v petek nisem svet. A toliko me je vendar še v mojem žalostnem mesu in v moji nesrečni laški krvi — Ti meni, Gospod Bog, pomagaj, quia non vivo quod doceo, — da me hudič ne bo premotil. Spadel ne bom. Ne bom! Pa če me tudi lutrovski bogovci lajajo in v pesmi pojejo, da sem seme hudičevo, in sem res preprost in še tega ne vem razložiti ex patribus svojim garjevim ovcam, ali je iz hudiča krizmanek ali iz božje volje. Spadel pa ne bom. Scripsi. Fiat. Amen.«

Pod Mercinov izliv je bila zapisala pisanja bolj vešča roka bukovski distih:

Si tacuisses... Zares, kiklopska je tvoja nevednost!

Norskih bab modrost krizmanek bil je in bo.

Podpisal pa se je bil Matije Mercine učeni naslednik, župnik Francišek Steynmetz — Lapidida — Lathomus — Carniopolitanus — Doctus.

»Nečimurnik!« je vzdihnil župnik Treiber in sodil. In za prehitro sodbo je sodil sebi:

»Vsi spadamo v mesu in napuhu.«

Nepotolažen je legel, da bi spal.

* * *

Baronu Nikolaju pa je bil zmotil nečimurno veselje biblične ure stražar, ki je bil vstopil v grajsko kemenato povedat, da je prišel sel z važnimi poročili. Baron se je dvignil. Bogovec se je poklonil, da bi šel. Takrat je rekla baronica Judita:

»Tet viel schön bitten!«

Bogovec je osupnil:

»Od kdaj sem ji po licu? Brez prič hoče biti z menoj?«

Norsko upanje se je obudilo vanj:

»Žalost iz Kokre me je ubila in postalala. Pa še za sinu mojega so ji povedali.

Smilim se ji, kakor se ji je moja Gertruda.

Odpustila je, da sem ji iz bolečine slabo-rečil zadnjega.«

Do bridkosti živo je občutil: »Žena, dobra si. Blagoslovljena bodi, Judita!«

Baronica je rekla kratko:

»Te nadležne ure nisem jaz kriva.«

»Vem,« je dejal bogovec. »Saj ste katoliška.«

»Sem,« je potrdila in se vznevoljila, kakor da jo moti njegova beseda. »Zato, ker mi je duh iz Martina prigrusten.«

Bogovec je zmedeno iskal v njene lepe bridke ustnice, da je govorila še burneje in bolestneje:

»Duh iz Martina, hudičev. Saj je pisal sramotno o ženi in možu in še tretjem med njima.«

»To je pisalo meso,« je vzrastel bogovec.

»Hujše stoji sedemkrat in sedem v pismu. Ali je zato že iz hudiča?«

»Iz hudiča je Vaš Antikrist, ki mi ga vzdajate,« je planilo iz žene. V očeh ji je zagorelo sivo. Bogovec je trpel, trepetal. Skoraj jecljal je.

»Tudi jaz ... gospa ... iz mesa sem klel. Nisem vedel, kaj delam. Blagoslavljam ...« Nozdrvi so ji igrale. Zadrževano je kriknila in se zdrznila. Kakor v molitvi je sklenil bogovec roke:

»Gospa Judita, sveto je Vaše dekelstvo ... blagoslavljam ...« Žena je dvignila poveljujoče roko, kakor da ga podi. Strašno je bila pobledela. Ustnice so ji hlastale za besedo. Ko so jo našle, so jo šepetale, a strašno jasno:

»Kolnite me!«

BOŽIDAR JAKAC: MOST.

»Kolnite,« se je nato razvezala v sikajočo zgovornost. »Boli, a ne ponižuje in maže. Saj so duhovine, Mreta v hlevih in dekle v Kokri. Nanje mislite. Mene ljubiti Vam prepovem. Gnusni ste.«

Bogovcu je motno udarilo ob sence. Prijel se je oberoč za rob mize in hlastal za sapo. Žena se mu je nagnila izzivaje čez mizo v obraz in rekla prezirljivo:

»Bogovec, ki se z duhom baha, pa tak, da trpi zaradi tuje žene. Fej!«

Bogovcu je zahroplo iz prsi. Glava se mu je sklonila kakor pod udarcem. Strašno mu je zarezalo v živčevje iz tilnika. Omočilo ga je bilo, ko je dahnil vanj vonj njene sape. Zamizal je bil. Ko je spet spregledal in se zavedel v jezno moštvo, je zastrmel v praznino. Baronica se je bila oddaljila.

»Faex Satanae,« se je razvezal bogovec v hripav krik, ki je jeknil od sten in slike, ki je kazala Dalilo in filistejske orožnike. Do solz besno je stresel za težko mizo:

»Faex, faex, janua publica, fossa novissima ...«

Takrat je vstopil baron s pismi.

»Kaj golči?« se je spraševal bogovec, ko je baron tarnal, da so jobske vesti in ne ve kam ne kaj. Sklicujejo se na bruško pacifikacijo, na odloke in prepovedi in prepovedujejo zadnjič in poslednjič molilnico na Brdu meščanom iz Kranja.

Sredi besede je baron utihnil in vzkliknil:

»Molčite?«

Obličje mu je bilo trenutno zardelo v nevolji. Silil se je mirno govoriti:

»Ne hvalim se. A morda ne veste, da sem imel že celo zaradi Vas samih velike sitnosti.«

Bogovec je slej ko prej topo molčal.

»Sitnosti,« je vzkliknil baron. »Z lažjo, da ste mi samo prelektor, sem vztrajal. Kot predikanta bi Vas bil moral zdavnaj odsloviti.«

»To uro ne bom več nadležen,« se je vzdramil bogovec. Baron je bil trenutno mirnejši in vljuden.

»Ne zato. Ali me niste umeli? Meščanski ne smejo več na Brdo.«

»Pa jim prepovejte, svetli,« je menil ledeno bogovec.

Baron je bil znova nevoljen.

»Jaz jim morem molilnico zapreti, prepovedati jim je ne morem. To je posel drugih.«

»Ali moj, presvetli?« je vprašal začudeno predikant.

»Moj Bog,« se je tedaj razvnel baron odkrito in naravnost. »Kako ste počasnih misli. Ali ne vidite, da bi pomenila moja prepoved očitno pohujšanje? Kolator nas je izdal, bi verjeli in te odgovornosti ne morem prevzeti.«

»Pa boste vendar zaprli molilnico,« je grajal bogovec.

»Prepovedali kranjskim jo boste Vi,« se je branil baron. »Toliko hvaležnosti se smem nadejati.«

»Smete se,« je umel bogovec in čustvoval: »Smešni Abdija, hoče ostati na videz junak, pa ne vidi, da je norsko hlapče nečimurno. Naj bo, Abdija. Dobiš, kar hočeš. Pa takoj še ne. Strpel se boš, nadležni localis, strpel, smešni igrač.« Tako je mislil in čutil in molčal. Vprašujoče je čakal baron.

»Sporočili boste torej v Kranj...,« je začel nato kakor narekovati. Bogovec je zmajal z glavo in rekel:

»Storil bom tako, da boste zadovoljni z menoj.«

»Kaj boste storili?« je bil baron nemiren. »Samo še enkrat bodo kranjski Vaši gosti, poslej nič več,« je odvrnil bogovec. Oni mu je iskal nevoljno v lice. Ko ni našel, je rekel prisiljeno zadovoljno:

»Zanesem se.« — —

»Samo še enkrat,« je čustvoval bogovec, ko je bil sam v svoji sobi. »Tako bom bral iz besede, da bodo pljuvali, ko izidejo, pa ne name, nate, Abdija, in te bodo vsi videli, da si bil najvišji in najgrši in bodo iz gnusa nad teboj bolj goreči kakor kdaj koli prej.«

Hotel je, a ni videl ni besede, s katero bi storil, kakor je hotel. Zajemal je iz vina, a še ni videl, odpiral je v knjigo, a je govorila dobro. Še snaga in še tista o ženi in možu v sli ni hotela biti pridna.

Trenotno je ugasnil v njegovih mislih baron in je vstala vanj slika baronice. Znova je bolešno zadrževalo v njegovih živcih. Planil je rezko ob mizi in udaril trpko s pestjo na les:

»Duha imaš, papežnica! Strašno si videla. A lagala se nisi.«

In začel se je smejati brez volje, kakor speči, kakor zmedenci...

* * *

Nekaj dni pozneje je videl bogovec, da se grajska selita v hišo, ki sta jo imela v Kranju za cerkvijo. Veliki orožnik čiste evangeljske besede Primož je pred davnim prenočil tam. Bogovec je trpel, da bo odslej sedal ljubljanski Tomaž za isto mizo in legal v isto posteljo. Tegoba dne je rastla bogovcu iz samote, strašne so mu bile oči. Vino ni hotelo omotiti. Veselje ni vzšlo. Pa je bil vendar red, da pride novorojeni božji hlapčič, ki je prinesel zemlji mir. Mir? Lažejo se, da je mir, in ni miru. V bogovčevo žalost je rastla strahotna sla: nekje sredi gluhih lesov je drevo z vejami. Tam bi človek obvisel in dotrpel in mir imel. Ne vran izpod neba ne žival iz jazve ga ne bi našla. Tako je vabila slika iz sle. Pa je še ena tesnila srce: visi človek in se mu je drob razlil. Potoglavo se je opotekla naga dušica iz telesa. Nenavidni črni iz mlamola z močerskimi očmi je roke razširil, da bi jo ujel, in je plaha zakoprnela nazaj v lajnasto osrčje.

Bogovec je odprl okno v dremotno jutro. Nenavadna južna sapa je bila vzela sneg. Težko mokrotno, kakor za zgodnjih jesenskih ur je ležalo nad zemljo. Ostra bolečina je zatrepetala bogovcu iz grla v pljuča. Obudila mu je spomin nadušljivega mestjana.

»Mokro vreme. Iz njega je bodilj. Debeljak je iz pijače. Iz te vlage bo legel in ne bo več vstal.«

Skoraj privoščil je:

»Pa lezi in ne vstani več.«

Strmel je čez polje. Umazano je ležalo do gozdov za Prevaljem. Samo razpelo otročnic je blede sevalo sredi vlage in umazanosti.

Izza grajskega poslopja je stopila bosa ženska. Zavita je bila v nemarne mokre cunje. Globoko do gležnjev ji je tonila noga, ko je šla v oranju in se sklanjala za preperelo in zmrzlo repo, ki so jo bili pustili v zemlji. Bogovec je spoznal obnožnjo grajskih konjarjev in je zaklical: »Sram jih bodi, tvoje ljubeje, da te stradati puste.«

Žena je dvignila glavo. Glupo se je stidila.

»Pridi gor,« je velel bogovec, »dam ti kruha.«

Žena je izpustila nabrani sadež iz krila in si brisala roke. Stopila je bliže pred grad.

»Pridi gor!« je ponovil bogovec. Odvrnila je, da je ne bodo pustili.

»Saj so te v molilnico,« je odgovoril in je šla. Vzel je kruha in ostanke svoje

SASA ŠANTEL.

večerje in položil na mizo. V obrabljen vrč je natočil še vina h kruhu in čakal. Ko je dolgo ni bilo, je nemirno odprl vrata. Stala je pred njim. Ni si upala vstopiti sama. Ko je bila v sobi, mu je trenotno prevzel vse vzdušje zoprni vonj njenih mokrih in parečih se cunj. Odstopil je, čim dalje je mogel, in rekel trdo:

»Jej pa pij!«

Žena je stopila k mizi — in jedla stoje. Iz kril, ki jih ji je bila napojila rosa, se je voda nabirala ob njenih nogah. Lahna obleka ji je vlažno ležala na bohotnih ramenih, da je v bogovca rastla bolest njenega nemarnega telesa. Občutil je zoprno:

»Pravo prase, a srečno. Uživa in ne ve, da je smrt.«

Trdo je vprašal:

»Čigava si?«

Zastrmela je glupo.

»Kdo je tvoja mati?« je vprašal jasneje. Zmedla se je. S polnimi usti je skušala povedati:

»Marjeta kakor jaz. V Kranju je služila. Dala me je v rejo.«

Bogovec je sovražil:

»Baronica Jezabela! Za tvojo oholnost tole ženo tu bi ti pokazal za priliko in znamenje prave babelske hčere. Po štirih kakor prase naj bi hodila pred teboj, da bi te vprašal: kdo so, ki so razločeni? Po delih jih sodi, stoji zapisano. Glej, ne vem,

ali ni bolj tvojim podobna nego mojim, ali je iz mojega Heinricherja ali tvojega Mercine.«

Zopet je pogledal na ženo in se umiril v bridkem usmiljenju. Sebe je karal za gnus, ki je plal iz žene.

»Zakaj sem ji bridek? Kaj more za to, da živi iz prasca in sle.«

Vprašal je trpko:

»Zakaj te tvoji ljubeji puste stradati? Ali si zbolela?«

»Ne maram jih več,« je odvrnila in mu poskušala pogledati v obraz. Pa ni mogla in je še topleje občutil:

»Saj ni nesramna, le glupa je. Kakor ščenè je plaha. Človeškega pogleda ne prenese.« Motril jo je in videl njene ozeble in gnojne roke, vse bedno siromaštvo njenih kril in cunj.

»Kako si nemarna,« je rekel »še obleči se ne znaš. Ali boš gola okoli hodila? Ali nimaš rok, da bi si zaslužila?«

»Nikjer me ne marajo,« je odgovorila.

»Poslom sem nadležna.«

»Kaj posli najemajo?«

»Branijo gospodarjem, češ, da sem nora,« je povedala. »Saj sem menda res.«

»Nisi, če veš, da si,« je odvrnil in velel: »Pij!«

Pila je. Bogovec je stopil k skrinji, kjer je hranil obleko in spomine svojih dveh žen in otrok. Segel je na dno in izvlekel svilen krilo svoje druge žene. Za poroko jo je nosila. Zdaj jo je vrgel na mizo pred nemarno in rekel:

»Tvoje rasti in pameti je bila. Obleci. Če je bila nekaj bolj čedna, ne boj se. Skromna si, omazala se ne boš.«

Ženi so se oči od začudenja razširile. Obraz se ji je spačil na jok. Z drhtečo roko je šla po dragem blagu. Jecljaje je spraševala:

»Gospod, zakaj —«

»Preobleci se,« je rekel bogovec in se obrnil v stran. Slišal je plahutniti njene mokre cunje na tla. Potem se je ozrl za njenim glasnim ihtenjem. Ležala mu je ob nogah in vpraševala:

»S čim bom plačala?«

Umel je njeno lotriško hvaležnost in vzkliknil jezno:

»Vstani! Nisem tvoj ljubej, da bi plačila iskal.«

Žena je vstala, strmela in trepetala. Bogovec se je umiril ob njeni gluposti in

nerodnosti. Ganotje se ga je pollaščalo, ko jo je videl v novem odelu hofartne mestjanke. Vedel je kakor prej, da je prav tiste rasti in se ni omazala, dasi je bila čednejša ona daljna, prigrustna.

»Kje pa nočuješ, odkar ne hodiš več v hleve?« je vprašal čez čas.

»Doma,« je oživila in pripovedovala o poti z Brda mimo ribnika in po močadi navzgor do treh brez, od brez čez brdo in po košenini navprek pod Belo.

Videl je pot, ki jo je risala. Občutil jo je kakor skrivnostno doživetje. Še skrivnostneje je čutil, da mu je žena zoprna in prijetna; trpel je:

»Gertrudo sladko sem utrpel. Strašno sem izgubil. Prase v svili mi je dal nenavidni jahač, da bi mi žalost usopila.«

Nov gnus mu je zagrabil v živce in je velel trdo:

»Poberi zdaj cape in pojdi.«

Šla je. Še ji je vzdajal, naj pride po kruha, ko bo lačna. Ko je bila odšla, je ugasnil gnus v njem in je spet pomiloval:

»Ščene. Človeških oči ne prenese. Po kruh je ne bo, preveč se boji. Pa saj bi ga ji tudi dajati ne imel. Danes še, jutri ve Abdija.« Obšla ga je stara blodna tegoba. In še iz vremena mu je ležalo na razboljenih živcih. Vino se mu je gabilo, knjiga s snago žene in moža v zadnji sli je rastla strašno vanj. Potem je strastno odgrnil po veliki nečisti Babilonki in se razvnel v strašno besedo:

»Svinja z Bele, vzdajem ti mir. Tebi pa vzdajem lajno in smrad, Judita Strmol-ska.« — — —

Žena z Bele je bila prešla grajsko vežo. Vratar je pozabil suniti z nogo za njo, ko jo je videl v novi obleki. Tem bridkeje je sodil bogovcu:

»Lutrovec, svinje jemlje v grad.«

Pred uro je prinesel sel pismo za bogovca. Vratar ga je bil spravil. Zdaj se je domislil, da bi ga oddal. Pa se je spomnil svojega sina, ki sta mu ga grajska šolala v Ljubljani. Deček je bil prišel na počitnice. Na vrtu je nastavljal ptičem. Oče ga je poklical.

»Praviš, da že znaš bukovski. Daj, hlapčič, pokaži, če je res. Tole pismo preberi.« Hlapčič se je bridko prestrašil. List mu je drhtel v roki.

»Ne bereš, ne veš?« je videl oče.

»Berem po tiho,« je ginil deček.

»Pa razumeš?«

Deček je trpel. Potem se mu je zjasnilo v licu in je povedal:

»O Luki Knaflju pišejo ...«

»Da se bo vrnil?«

»Da pride domov,« je ugibal in verjel začetnik.

»Daj sem,« je stegnil oče roko po pismu.

»Tega veselja za božič naj nima.«

»Oče,« je tedaj vzkliknil deček, »saj ni pisano, da se vrne. Pisano je, da je umrl.« Vratar je živahno planil.

»Lej ga, bukovskega. Dobro si prebral. Nesi, hlapčič, nesi ubogemu očetu žalostno pismo. Potrkaj na vrata in lepo pozdravi, da vzdaješ mir, pa povej: Pismo od gospoda sina, gospod bogovec; piše, da je umrl.«

»Pismo od gospoda sina; piše, da je umrl.« Ali ne morda tudi iz bodilja?

Iz bodilja ...

2.

»**R**egens et contionator, leugest, leugest,« se je krčilo bogovcu očetno srce. A verjel je vendar, da je Luka Knafelj umrl, da je lepo umrl, da so ga s poslednjim oljem mazilili, zadušstvo opravili za njim, njegov grob blagoslovili in še njegovo zadnjo željo spolnili, pisali očetu in sporočili, kakor je želel in povedal: »Oče! Umiram. Strašno mi je hudo po Tebi. Oče! Pri zveličanju moje uboge rajne matere

Te rotim, da spreglej. Strašno je spasti. Strašno je pasti v roke živemu Bogu. Oče! Spadel si, spadel si ...»

»Regens et contionator, leugest, leugest,« je trpel oče in vendar moral verjeti pismu, da je za zadnjih poletnih dni vstopil v nemški Gradec mlad človek, napil se po dolgi poti, nočeval z razbrzdanimi drugovi in pijan oskrunil Marijino znamenje. Kmetje so ga videli in ga natepli. Polmrtvega in mrzličnega je pobral stražar novih menihov in ga prinesel v kolegij.

»Pred postavo nadvojvodovih smo ga skrili,« je pisal novi menih, da bi ga ne zaprli in sodili, zakaj smilil se nam je mladec, ki ni hudoben, le zapeljan. Nismo smeli pisati, da živi. Tajili smo ga. Sam je spoznal našo dobro misel in jo hvalil. Ko je malo okreval, je prosil knjig. Dali smo mu njegovih ...»

»Leugest, novi menih, leugest,« je besnel bogovec. Ni verjel. A še je bral:

»Ni jih bral. Po neskončni božji dobroti se je zgodilo, da jih je vzel in vrgel v ogenj in so vsi sveti očetje videli in rekli: amen.«

»Vzel bom in vsi sveti očetje bodo videli in rekli: amen!« je zahropel bogovec in vrgel pismo med goreča polena. Potem je ubito omahnil za mizo in pil iz vrča do strašne bolnosti.

»Kje je vrv? Kje je drevo? Obesil se bo človek in bo visel nad grobom kakor krizmanek nad posteljo. Nihče ga ne bo snel v gluhoti. Drob se mu razspe in potoglava dušica bo izstopila v mraz in temnice pred nenavidnega, pred močerola, pred jahača, ki je pojal brez nehanja, prekleti, trikrat krgavi iz ure spočetjá do zanke pasu ...»

Bogovec je vstal. Iz pijače mu je vzrastla žalost obupancev v blodno željo: ubiti se, umreti. A ne na veji. V lajnu in hotljivosti pri nečedni obnožnji pod kopjem jeznega Pinehasa ...

Bogovec je vstal na pot, da bi šel mimo ribnika po močadi do treh brez, od brez čez breg v košenine pod Belo. Zablodil je v gozd in noč, ki ga je prehitela; noč mu je vzela pot. Do jutra je blodil v temi. Lajavi psi in nedeljski zvon od Suhe so mu proti jutru povedali domov. Od Kranja so prihajali evangelijski. Bogovec se je ovedel, da mu je vstopiti v

molilnico in jo zapreti, kakor je želel baron Nikolaj.

* * *

Pesem srenje je prosila:

»Gott Vater, Son vnd heylger Geyst,
Eyn wahrer Gott du bist vnd heyst!
Gib hülff vnd Trost ynn yeder Not,
Hilf vns zum leben aus dem Tod.«

Pesem srenje je ugasnila in le šum nahodnih pljuč prehlajenega in nadušljivega mestjana je trgal v molk. Takrat je spregovoril bogovec.

»Brez števenja potov sem kroto modro govoril in učil in blaznil, da vam govorim iz duha. Pa nisem vedel, da golčim iz mesa. Šele to zadnjo uro so mi spadale luske z oči, da vidim in zares bogujem iz duha. Vzdam vam besedo iz duha.«

Beseda se mu je utrgala, misel je utonila. Ni vedel, kako bi žalil. Le svojo lastno bolečino je imel. Kakor kralju mu je bilo, ki so mu znamenja molčala in ni Bog maral ni za dim ovnov in kri bikov in molitve bogovcev.

»V toge me je dal Bog, v kamenje in tolčo nameril mi pot. Kroto težka je roka njegova. Poja v temnice, ne da ni videti ni vedeti. Zakaj? Ali nisem imel vere, da bo moje nebesko tovarništvo iz besede čiste, vojnice in varišice od žlahte do žlahte, iz besede, ki se ne bo razšla in bo razsvečevala ves voljni svet? Kaj mi je iz vere? Kregulju peklenskemu so podrastle kreljuti, pažlji so hudiču podrastli za rop. Sovražim, nenavidnim, ne meni, je dal, da so jim pribivale sile in so me pojali v vršo in mrežo kakor ribo polzečo. Bojcem, ne pak meni, je dal, da so me vezali s potami in lanci, da so me lovili s pretežno besedo, prinaredni, da umorijo život in porobijo s svečenjem.«

Težko je vzdihnilo iz srenje. Kakor kovaški meh je gnalo nadušljivega. Bogovec je tožil bridkeje.

»Ljubil sem pismo kakor mati pod krizmankom hlapčiča prvenčiča v plenah. Pel sem iz njega za reda jutranjega zora in prvih gostožerčičev. Bral sem pokončanje ženi na zveri s sedmimi glavami, bral sem red veliki lotrici in obnožnji vseh kraljev sveta od žlahte do žlahte. Bral sem smrt babelski hčeri, ker je slabo rečila Gospodnje ime, zlobila se, želovala

po silovanju, polna hinenja in hudobe, smradna v požrešnosti goltunje, mati razločnikov, poluvercev, požrehov in požrtnikov v lajnu in smradnem sadlu, velika Babylon, Mysterium . . . Ljubil sem goreče in vedeče pismo in besedo. Beseda se je lagala, pismo mi ni bilo pridno. Babelska hči je živa, kroto močna, močerol peklen-ski zija iz mlamola temnic. Zaobstonj je umrlo Jagnje, zavman so s snago snažili, da je vzšlo zmagovito nad mrtvo kačo, nad nenavidnega, ki je Abadon. Štejmo! Ali so en sam? Ali so šibki? Pavel, Pij, Marcel, Gregor, Sikst, Klemen . . . Moj pa je en sam in je iz mesa blaznil, da ni opprobrium tretji ob ženi in možu in da ni abominandae abominationis v možu, ki ima ženo in skrito obnožnjo. Norski Martine! Zaradi njega je spadla, ko je brala. Zmagala je žena. Judita ji je ime in vse ljudstvo je klicalo: amen . . .«

Zagonetno je zašumelo v srenji. Nadušljivi je bil s strašno voljo ukrotil trenutno svoja pljuča. Topleje je plala bogovcu beseda. Opojil se je bil sam iz sebe v bridek psalm.

»Z molitvijo sem kljukal na vrata Gospodnja: zakaj si moč in silo dal zlodeju? Zakaj bojcem in blodačem in blodežem rast? Pasjak gadji si otroval name, velikega farja robljenike in erbiče si umnožil, da so podščukovali in drastili name, ki sem bil truden rabotne reči. Pa še sem kljukal, ali si slišal moj vpij? Zakaj si dal pribivati nenavidljivcem, nekazanim, da bi prenorili in obnoreli še eno in še zadnje srce v zadnjem orožniku resnice in čiste besede, še eno srce, ki ni bilo zatepeno in okorno? Kje je Tvoja prijazen in milost? Ali mi nisi obljubil po postavi, po bogovcih in vidcih, po Jezaji in Ecehijelu, po Pinehasu in kazni, po razodevenju in videnju bogoslovnega evangelista, da boš žalost srca usopil, da boš sodec na božji mavri prišel, maščavec po čislu in vagi za vse, kar si dal na počak, in da bo jeza Tvojih ust razpihala zoprnike kakor pirjevico in smotlako. Zakaj si mi še Abdijo dal, da sem ga moral utrpeti?«

Jasneje je šumelo v srenji. Morda se je mestjanom svitalo, odkod čudna bogovčeva beseda. On sam se je jedva zavedal. V čisto osebno žalost je bila prešla njegova beseda.

»Nisem bil ljubej zblažnjenih poti, za basni in marnje zmanega sveta sem bil gluha. Hotel sem biti glasen vabec k božji besedi, videči in vedeči vodec, trezev vina pijanega in imenja in blaga, sovraž lakomiji, hofarti in hotljivosti. Nisem praznoval niti sem bil praznovit, vpij veselja mi je bil prigrusten. Pa kaj imam? Luski in pirjevico. Zrno in strok pa sem utrpel. Lasje so mi podsivali in opolznili z glave, duhovine vstajajo vame za strah. Starosti tegoba mi je ustudila kri in ogenj srca. Znamenja ne vem, komaj kleti še znam.«

Iskal je v ljudi za človekom, ki je hropel iz naduhe. Nato je planil neumljivo, nevoljno:

»Kaj hodite, da vam dam? Ali naj vzdajem mir, ki ga ni? Nenavidni je in poja od rojstva do groba. Njega molite in njegove. Debeljaki so iz mesa in bukovski iz duha in bogujejo mir. Verujte jim; meso jih priča, sadlo jih trdi. Za njihov glas rodi Gospod, za prošnje, ki svetce imenujejo. Rodi za čast Katarine in Gregorja v prid šolarjem, kovačem za čast Lojevo, vojščakom za čast orožnika Jurija, gobavcem za čast Roka s križem na čelu in lotricam za čast lotrice Afre.«

Razgrnil je roke predse in se rogal:

»Sprejmite! Vzdajem vam blagoslov za bolešt v trebuhu: pomagal bo sveti Erazem. Vzdajem za krče vaših otročnic, žená in dekel: babičila jim bo sveta Marjeta. Vzdajem za francosko rano: pomagala bosta Britius in Ciriaceus cum emplastro . . .«

Nadušljivi je zahropel, kakor da so mu vrat prerezali.

»Vzdajem,« je gnalo bogovca, »krizmanek, vražo in zadušstvo za bolešt telesa in duše: pomagal bo novi menih Koprivec. Pa je še močnejši. Pojdite in verujte: pomagal bo sveti komisarius Tomaž . . .«

»Leugest, Here, leugest,« je vzkliknil v srenji Erazem Wassermannov. Učitelj Dachs je rekel vedro:

»Baertl, dein Lehr was grob.«

Bogovcu se je zameglilo pred očmi. Glava mu je klonila v roke. Strašna telesna slabost ga je obšla. Moten šum mu je polnil glavo. Čudno trpko se mu je oglasilo v misli:

»Ali me je prizadelo? Ali je smrt?«

Dvignil je obraz. Prav nič ni vedel, kje je. Trenotno pa ga je obšlo prečudno ganotje. Solze so mu navrele v oči. Jokal je kakor žene in otroci...

* * *

Ko je vzšel iz molilnice, je sunil Dachs k njemu in dejal:

»Hudiča povej, ki te je obsedel. Orožnik Erazem z mečem ga bo posekal. Glej ga, kako mu je! Ali mu je bilo treba še te žalosti, ki je ne prenese in ne veruje, da si blaznil iz straže, katero strežeš brdskemu localisu. Daj, reci in potrdi.«

»Baron me bo vesel,« je odvrnil bogovec.

»Zdi se mi, da jih ne bo več.«

»Norski si,« je menil učitelj. »Ne bo jih. Pa zato, ker vedó, kako je z ukazi. Vernejši pa so vendar od učenika in molilnico hočejo imeti do konca. V kovačiji na Glaserjevi pristavi. Zdaj veš. In če jim ti ne boš bral, jim bom jaz.«

Bogovec ni odgovoril.

»Ali sploh veš, kaj si govoril?« je vprašal učitelj. »Daj, reci, ali si trezev? Strašno si bolan v lice.«

Bogovec je še vedno topo strmel predse. Potem je dvignil glavo, videl Erazma in velel Dachs:

»Reci mu, da je norški. Povsod vlači svoj meč. Čemu neki mu bo?«

»Gospodov apostol je bil star, pa ga je nosil,« je odvrnil Wassermannov. »Zakaj ga ne bi mlad orožnik?«

Bolno je zadrhtelo bogovcu ob ustnicah. Kakor sam zase je rekel:

»Norska mlada kri. Oskrunjala bi znamenja papežniških; da bi ga kmetje s cepci pobili kakor psa.«

»Če padem, padem pod mečem,« je odvrnil mladec.

Bogovcu se je razlilo dobrohotno ganotje čez lice. Dolgo je strmel v mladega, nato je rekel:

»Iz Kokre mi je bližji.«

Stegnil je roko proti Wassermannovemu: »Daj roko. Pa če ti je v srečo in če je od krizmanka tako v tebi, služi mi. Iz polja v zarji obljubljeni ne bo prišel.«

Rdečica je zalila Wassermannovemu obraz.

»Here Meister,« — je zaklical zanosno — »vahre wohl. Erasmus vigilat.«

»Norstvo,« je vzkliknil učitelj. »Kaj glumita? Vreč vina na to jalovo božjo službo

danes bi teknil bolje. Tudi nisem brez lepih novic. Baertl, bodi gostoljuben.«

Bogovec se je ozrl po njem in dejal mimo njegovih besed:

»Umej. Krizmanek sem rekel. Ime hudiča pa je bukovsko —«

»Zares blazni,« je zaklical učitelj skrbno. Bogovec je zmajal z glavo in rekel:

»Krizmanek. To je močni iz roda v rod. Nikoli ni bil silnejši. Spiritus saeculi mu je ime.«

Nato se je zdrznil in dejal vsakdanje:

»Prav si hotel, Johannes. Stopimo, zajeli bomo iz vrča. Iz vrča je pozabljenje. Pijmo na žalost!«

Prikimal je učitelju in Erazmu:

»Na žalost zaradi sina, ki mi je umrl.«

GODBA NA POTAPLJAJOČI SE LADJI.

MIRAN JARC.

I.

Ne ozri se več v večerno zarjo,
pod drevesom ne postoj,
če sreča te žival, se skrij...

Kam?! Kam?!

Kje je še prostor zate

o, človek,

od vseh stvari preklet!

II.

Na veji ptiček ziblje se in kliče,
in kliče svoje solnčne brate...
od obzorja do obzorja so razpeta
barvna zrcala: v njih se ogledava
oblak in gora... gozd... Nebo in zemlja
smehljata se v blesteči vseradosti.

Sredi planjave stoji človek — edinec:
telo — trhlo drevo — osušil ga je glad,
okostenele roke, vpijoče na vzhod in zapad,
oči kričijo pod nebo
vsemu vesoljstvu strašno vest:

Človek umira...

zapuščen, osamel...

Kje si, kje si, Bog,

o Bog! — — —

Na veji ptiček ziblje se in kliče
in kliče svoje solnčne brate...
od obzorja do obzorja vse žari, vse žari...

III.

Zaprimo okna, prižgimo luči,
na strune udarimo, napolnimo čaše,
plešimo, plešimo, plešimo, plešimo,
pevajmo, vriskajmo! Skupaj, vsi skupaj,
tesno, tesneje, da gneča bo večja!
Plešimo, rajajmo dalje, brez konca,
da se omamljeni več ne zavemo,
da bomo gledali le še vrtenje teles,
da nas bodo preplavljali godbeni vali,
da nas mlačni vonji zagrnejo!

Kajti:

od zunaj polzi kot mraz škrtajoč
grozničav strah...

Na nebu obstala sta Mart in Saturn.
Izza obzorja že raste ogromen komet —
mrtvih prokletstvo...

Nikar, o, nikar,
plešimo, rajajmo, vriskajmo dalje, brez
konca!
Skupaj, vsi skupaj tesneje, tesneje, tesneje!

IV.

Donebesniki so nam vse zvezde zakrili,
solnce je ugasnilo v žarnic, obločnic valovju,
misli, besedi, koraku v ubranem brnenju
odmeva

tisoče strojev, njih žice — živci
nežno ovili so duše nam in jih osvojili...

Komaj se misel zbudi, že udarijo prsti na
tipke
električne... sluga nevidni mi streže kot
v pravljični nekdanj...
čas sem prevaral, razdalje zenotil,
vse je številka — o, davni sen sem uresničil!

In vendar razjokal sem v tihi uri se v
pesem! —

V.

Obsipamo se z raketami iz samokresov,
po cesti pobiramo bele trde rože...
Strah nas meče v dvojno sopeče naročje,
strah z nami ometa hišne zidove.
Naši kriki so kakor zvenk razbitih zvezd!
Nebo je črno...

VI.

Če bi legel pod večerno zarjo
in prisluhnil valovanju trav
in razprožil roke kvišku, da bi ob njih
drsli zračni toki od vseh strani sveta, — 169

če bi vdihaval vsemirsko molčanje daljin
in bi se gledala iz obraza v obraz
priroda
in jaz Kajn-Evropec

c, tedaj bi moral od vesoljne bolesti umreti!

VII.

Ko gledam ribo, ki se požene iznad vode,
da bi morda srknila solnce ali zrak,
pa se spet hlastno vrže valovju v naročje
nazaj —

in ko motrim živali, ki smo jih čez dan
prisilili gledati po naše,
a se jim na noč oči spet razširijo v zverski
pogled —

ali pa, ko vidim cvetlice in drevesa,
tiho in vdano rastejo, kot je od vekov
določeno, —

o, vse stvari živé v svojem krogu,
če bi ga zapustile — prenehajo biti!

Samo ti, samo ti — Ahasver, človek,
ki si prst in voda, drevo in žival
in še nekaj, kar je čudno in grozno in
veličastno

— pa izven misli in besed —

samo ti stopaš iz risa v ris,
ki si si ga občrtal —

ne moreš nazaj in ne moreš umreti,
moraš naprej in ne moreš umreti. — —

Kako smo osamljeni sredi prirode —
pustinje!

Kako vesoljno smo osovraženi!

Ni nam še dom dograjen kakor drugim
stvarem.

Smo kakor med zemljo in nebom blodeči
leteči Holandec.

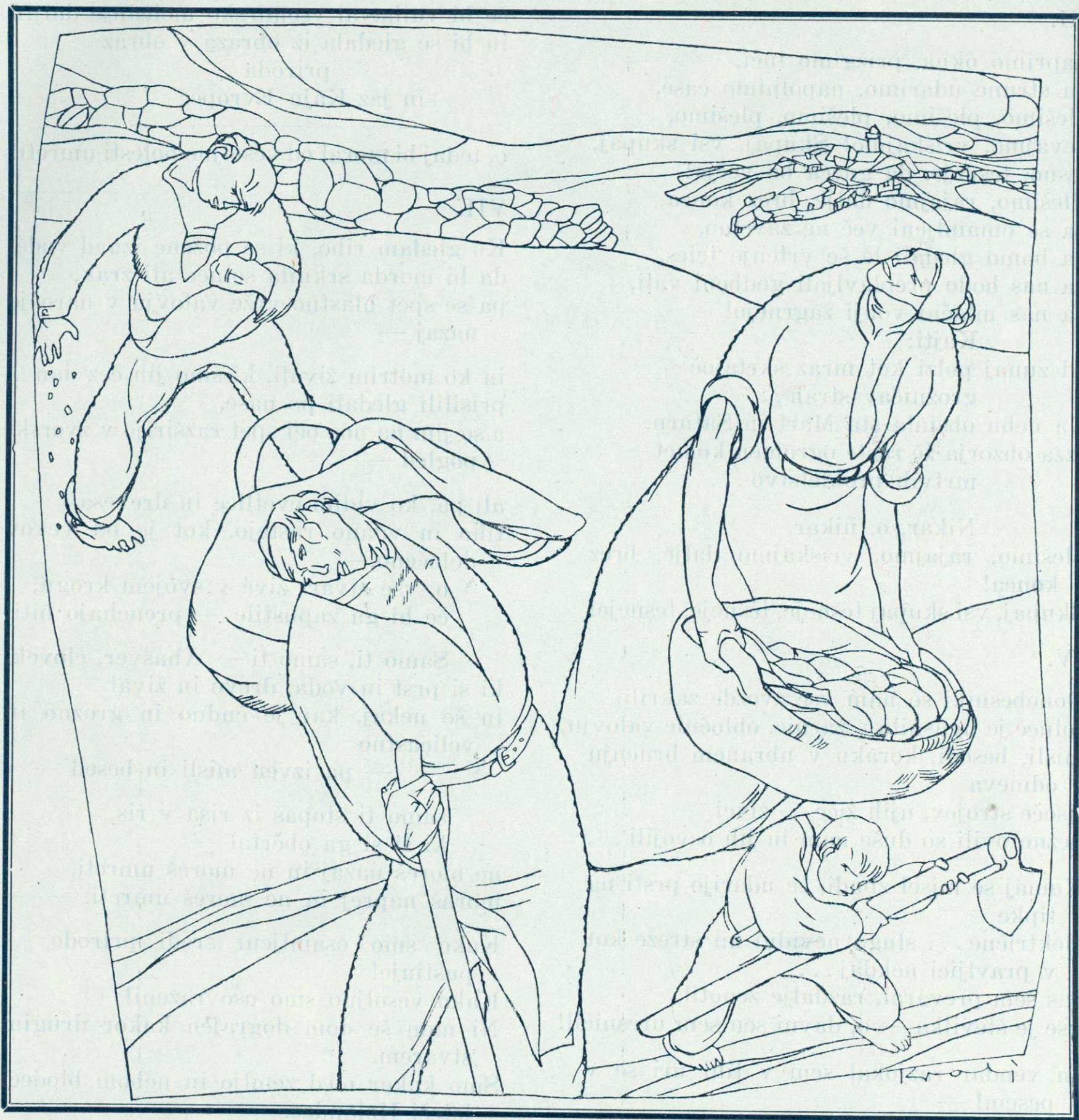
Ljubimo se, o, ljubimo se!

Bratje bodimo kakor na daljnem otoku
ponesrečenci, ki ladjo pogoltnil jim je
ocean.

Ljubezen bodi naše edino delo
in dom in čas, orožje in zakon.

Morda nas potem ne bo več strah,
krotke živali se nam bodo približale,
veje nad nami se bodo pokojno sprostrle,
daljave bodo prenehale vpiti:

ker bo solnce pri nas in mi sami bomo
kot angeli v solncu žareči.

FRANC KRALJ: ŽIVLJENJE — TRPLJENJE VSEPOVSOD.

TEŽKA URA.

JOŽA LOVRENČIČ.

»Sin!«
sem zaslišal iz daljin.

Prisluhnil sem in priprl oči:
»Mati, ti?«

»Da!«
Žalostno, ko da je padla kaplja iz srca.

Jók.
»Otròk, moj otròk!«

SKRIVNOST.

JOŽA LOVRENČIČ.

Bilo je v kraju — hrepenenje ga pozná —
tam je živela mati moja križana ...
Danes počiva pod Sveto goró —
ob bridkih urah se pogovarjam ž njo — —

*

Iz polnega poletnega poljá domov
hitela z rožami nabranimi otroka mati je
dojit
in svetoivanski venec vit,
da sveti Janez, ko pojde mimó, dobi hišo
okrášeno
in da ji božji blagoslov.

In pletla je mati venec ob novi zibelki:
Bog ti, otrok, daj srečne dni,
srečnejše kot ima tvoj oče jih!
Tvoj oče, otrok, je siromak,
s solzami prestopa domači prag —
v Rumuniji podira smreke in hoje
in misli na naju, zlato moje! ...

Iz prsi izvil se je materi vzdih,
ji solza orosila okó
in padla na venec spleten —
v zibelki se nasmehnil je otrok njen — —

*

Pod hišno številko je venec visél,
skozi noč je sveti Janez z belim jagnjetom
šel
skrivnost, tih, blagoslavlja je na levo in
pravo
hišo in vrt in polje in dobrovo.
Mati je v izbi zibelko zibala,
vzdihnili in trudna ugibala:
Moj otrok, kaj zmeraj jočeš?

Ali je sveti Janez prisluhnil ali kdo —
izpod božjega groba v kotu za mizo po-
prášalo je mehkó
tako milo in zavlečeno:
»Jôče? ...«

Mati ni odgovorila,
otroka je vzela iz zibelke in ga k sebi pri-
vila — —

*

Daleč je kraj, ki ga hrepenenje moje pozná,
daleč je čas, ko je mati z rožami šla iz poljá,
danes počiva pod Sveto goró,
jaz mislim na njo in njeno skrivnost in mi
je težkó.

POD MRTVIMI DREVESI.

ANDRÈ ČEBOKLI.

V tihi kresni noči je ob robu goriškega
polja stala vrsta mrtvih dreves —
žrtev druge soške krvave pomladi.
Ena so bila gola — tem so bili šrapneli
polomili samo dolge košate veje. Tu so
stala in samim sebi so se rogala brez
smeha: invalidi brez ene in brez obeh rok.
Druga so bila gola in razklana — tem so
bile granate raztrgale še stoletna debla.
Tu so bila — kakor bi ne bila vzrasla iz
tal ...: nepokopana trupla z iztrganimi
prsi in polomljenimi rebri.

Taka so znamenja v spomin na dni, ko
sodi Bog ljudi že na zemlji.

Pod devetim v vrsti teh dreves je ležalo
v senci polnočne mesečine mlado dekle z
razmahnjenimi rokami, mirno kakor noč.
Slabotno, togo telo je bilo podoba križa,
pribitega na to nesrečno zemljo.

Ali njene oči so vihrale, žarko se je bliskalo
iz njih, da je vsakikrat razsvetlilo temo
globine pod belim čelom: ker duša se je
kresala ob srce, ko je v modro in slastno
daljino gledala za njim, katerega ni videla
in o katerem ni slišala ničesar dve leti
in pol:

»Ni te več pri meni, kakor si bil v tistih
dneh, ko so cvetele te črešnje — — kakor
v tistih večerih, ko je vse vrelo v meni in
sem te vzela v svoje naročje — —.«

Pri postaji vseh bridkosti pa je vzdihnili:
»In ko sem te najbolj želela — — o, tedaj
so te poklicali iz mojega naročja in te od-
peljali daleč od mene proč — — dalje in
dalje v neznane kraje, v eno samo ognjeno
noč — —.«

Po tem sodnem dnevu je bila še bolj
vzkoprnela po njem. Drhtenje vseh dolgih
noči je bilo žejno sladkosti ukradene ji
sreče. —

V odmevu soških valov se je zdaj topilo
drhtenje njene duše, iz samote gladujoče.
In ko da bi se bila ta duša napila mlade
nočne rose, se je drobno telo, od neutešenih
sil svoje mladosti izstradano, z novimi
močmi zvilo navzdolž. Tako je ležalo tu z
muko in s trepetom: samo njemu vdano,
v polnem pričakovanju samo zanj pri-
pravljeno — — medtem ko je šla njena
duša ponj v daljne kraje in tam klicala v
zboru vzdihov vseh tedaj zapuščenih deklet:

»Mati hočem biti — — mati — —!«
Razgaljene roke so obupne prosile v noč,
kakor bela jadra brez krmarja sredi raz-
burkanega morja, umerjene za objem — —.
In dalje v daljino plahuta ognjeni krik
njene duše skozi polnoč, kakor zaklinjanje
boginje vseh devic:

»Pridi in uteši mi telo bolečin — —!«

In še dalje:

»O pridi, pridi... kličeta te duša in kri!«
Predaleč je bil, da bi jo rešil rdečih bolečin
mlade krvi — —. Tako daleč, da ga je
komaj duša slutila:

»O, ko bi mogla, bi romala bosa in lačna,
kakor sem, za teboj — —! Sredi galiških
polj bi te s prsti izgrebla — — v osrčju
bukovinskih gozdov bi izsledila tvoje telo,
v gostem vejevju pozabljeno — —: raz-
odel bi se mi v duhu svoje razškopljene
krvi — —!«

Duša se je zamaknila iz strahu pred novo,
ostudno slutnjo — in telo se je streslo:

»Gorje —: krik svetih teles oskrunjenih
tujih deklet in mladih mater bi te mi
izdal — — v njihovih otrocih bi spoznala
živi greh tvojega zločina — —!«

Mlada bela duša je bila preletela tri ne-
srečne dežele — — preplavala prostrane
pokrajine, medtem ko je dekle v dušeci
trudnosti občutilo že vso slabost svojega
telesca.

Pogledala se je, same sebe se je ustrašila
in omahnila z obupnim vzklikom:

»Moj Bog, kam sem prišla — —!«

Pod njo je odmevala zemlja, globlje in
bolj žalostno nego njen glas: na to zemljo
jo je pribilo neugasljivo koprnenje — —
kakor mučenico na železno mučeniško klop.
In brez solz. Kakor mučenica se je bila že
odpovedala veri v svoje bedno telo — —
in namesto iskrih solz ji je razsvetlil obraz
spoznanja beli smeh:

»Ha — —! Čemu ti zdaj to moje suho
telo — — ta črna koža — — še par kapljic
krvi — —?!«

Sramovala se je hirajočega svojega telesa
celo v noči in samoti:

»Vsa v nič sem prišla iz trpljenja za teboj,
ti moj daljni! Duša moja te je bila vedno
polna, kakor pesmi neskončne — —. In če
te je ž njo tudi srce zaželelo, tedaj se je
hotela izpolniti le skrivnost, katero mi je
volja božja vdahnila v kri in meso. Ali
nedosegljiva daljina mi je izpila to kri

— in zavoljo človeka, ki bi bil rojen iz
mojega in tvojega trpljenja, zdaj sramotno
hram — —, zavoljo sinu, ki bi maščeval
mojo izsušeno in tvojo prelito kri, zavržena
umiram — —!«

In iz trhlega telesa je še vzkriknilo medlo
kakor iz daljine:

»O pridi — —, a kliče te samo moja ža-
lostna duša!«

Iz bridke bolesi, ki dušo kljuje noč in dan
in grebe srcu grob, je spoznala vesoljno
obsodbo in kruto ponižanje večne usode:
z mladim telesom je umirala tudi živa
želja —: biti mati.

— — — — —
In temu telesu brez mesa in krvi se je
bližal črn človeški lik, tiho in nemo, ko
da bi se bil vzel iz noči: potajil se je bil
kakor zver, ki voha svoj plen.

Luna je nanovo posijala izza oblaka — v
boljinbolj rastočem liku so se vžgale oči,
dva plamena — in na zemlji je bilo svetlo,
kakor bi solnce posijalo. Nadvse pa in ne-
beškolepo je na črni zemlji, kakor na križ
pribito, žarelo dekletovo telo, kamor so
strmele te plameneče oči.

In še strastneje je oživiljal lik iz noči ter
se sklanjal že, da plane — —.

»Ona je — —!« In sunek strasti ga je
butnil za korak bliže.

Dekle pa se ni zgenilo. In črni neznanec
vztrepče iz noči, plane kvišku, odskoči z
rezkim vzklikom in obstane trd:

»Mrtva!«

Rezki vzklik je vzbudil dekle, ki je za
svojim daljnim trpelo po rdečih pokra-
jinah — —. Telo je vztrepetalo in duša je
vprašala:

»Ali si ti — —?«

Iz skale bi se bilo odzvalo, iz njegovega
živega telesa se ni — —.

Goreče njene oči so srečale preplašene,
oledenele tuje oči in v bridkem razoča-
ranju so obstrmele:

»To nisi ti — —!«

»Sem —«

Trde oči, ki so se bile ogrele v njenem
koprnenju, so se že tajale. Zopet so vzplam-
tele:

»Suženj sem, suženj, tvoj — —!« In pla-
menele so tem više, čim niže so se nagibale
k njej njegove črne ustnice.

»Proč — te ustnice dišijo, kakor bi pile
kri — —!«

Nato zamahne z roko: »Proč — —!« in jeknilo je v noč, ko da bi bil dekletu pritisnil kos ledu na dlan.

Silni njeni vzkliki so odbili brezimenca; zgrudil se je sam vase in zaihtel:

»Samo en pogled usmiljenja — — en gorak dih — —!«

Vroče so prosile besede iz tenkega moškega glasu, kakor bi bile iz otroške duše zvenele. Dekle se je dvignilo do pasu in pogledalo vanj z očmi, ki prizanašajo in odpuščajo: »Kdo si?«

Tujec je prisedel, a rame si ni upalo dotakniti njenega ramena. Tako po pasje, da bi ne trenil z očmi in bi jo še hvaležno gledal, če bi ga bila sunila. Od strasti pa se mu je zapletal jezik:

»Mlad po-poročnik — — ki te ljubi — — ne zaničuj me!«

»Mene — —?!«

Vsaka lepa njegova beseda se ji je odbila iz srca in ji padla v dušo z detonacijo zverinske strasti...

»Prvo mlado bitje, ki sem te našel v tem mrtvem kraju pobitih mater — zasutih otrok — podušenih deklet — —! Ali ne veš več?«

Dekle ga miluje z nevidnim in neslišnim nasmehom:

»Vem, kako si bežal pred krikom grana — —.«

»Kakor blazen.«

»Kajne, ko da nisi imel več pravice, biti na svetu...!?!«

»Manj ko preganjani pes.«

»Pa potem?«

»Sam ne vem, kako,« — — se počasi osvešča — »naenkrat sem čepel v črnem kotu porušenega doma, v samem smradu človeških smeti in kosti — —.«

»Ali pa te ni dušilo do solz — ?«

»Izpljuval sem jih...!«

»Tako lehak pa vendar ni bil ta boj z duhom podsutih teles — kaj, fantič mladi?«

»Vse hujši nego z živim človekom — —!«

»In vpijočih src nisi čul, ki jih je stiskalo gorje — ?«

»Preklinjal sem in vse prevpil — —!«

Dekletu duša zajechi:

»Na naših grobeh —!«

Fant — kakor bi bilo na njem zarožljalo orožje:

»Ne čuti vojak — —.«

Ona se zvije v strahu in mrazu:

»Mrzlo in trdo je njegovo srce —!«

»Ko železo in jeklo.«

S sijem materinih oči ga pogleda dekle:

»Ali nisi na nikogar mislil tedaj?«

»Sem.« In kri mu vzvalovi — —.

Ona z glasom kakor na grobeh: »Na podsute duše pod seboj — —?«

»Še na svojo ne mislim...«

Ona, ki jo zbode žalosten spomin —: »Na mater — —?«

»Ne.« Oči pa mu gorijo — —.

Dekle pogleda v nebo:

»Na nikogar — —?!«

Fant se pritisne s svojim vročim telesom k dekletu, boreč se ž njenimi očmi:

»Na tebe — na tvoje telo sem mislil — —!

Slišal sem tvoje moleče vzdihe. Planem —

pogledam skozi belo razpoko v sajastem

zidu in najdem te v sobi brez stropa in

strehe: ob steni s krvavimi rožami si

vzpeta — —; tebe belo, vitko in čisto

vidim, izbrušeno od gladu... kakor tisoč-

letni kip — —; tvoj obraz, ki se hoče ločiti

od telesa..., je belovzcvetela roža, v svoji

molitvi poljubljajoča nebo — —!«

Dekle oledeni in svoje svetle oči nastavi

kakor dva nabrušena bajoneta fantu na

vzbočene prsi — —.

A fant jo objame kakor z vročimi kleščami

in mrmra:

»Takrat sem iztegnil roke, samo da se

dotaknem tebe — —.«

»A bile so prekratke —.«

Fant, ki ga strast gluši: »Nocoj pa boš

moja — —!«

Dekle, ki medtem kakor zapoje: »Šrapnel

je počil med nama —.«

Fant, ki ga je kvišku vrgel strah, voha

po zraku: »Zdaj —?!«

Dekle: »— takrat!« — In srepo švigne z

očmi — —.

Čuti jih fant, kakor bi mu brusila dva

meča... Tiho zopet prisede in ž njo molči.

Skozi zračni mir noči je plahutnilo: z

daljnega briškega griča je iztegnil žaro-

met svoj belovijoličasti pavji rep — mladi

čarovnik v službi pri areopagu sivih ge-

neralov — in je zarezal v črno goriško

polje bel sektor, grob bodočih žrtev — —.

Osrednja njegova točka pa sta bila dekle

in fant — —.

In še v istem trenutku je izza griča

zabobnelo v tempu basove triole — v

visokem loku prežvižgalo dolino, kakor bi bilo odrezalo zemljo od neba — — in troje srpečih granat koplje že odmerjeni grob — —.

Molčeči par se ne gane. Kakor človeka sta, ki sta si že vse povedala — rekla pa še nič — —. Dekle se na smeh drži in njene oči lovijo belo cvetje soških valov, brsteče iz mesečine..., posluša pa fantov trepet, ki se brzojavlja v njegovih zvenečih zobeh — —.

Dekle mu tiho zašepeče: »Ali te je strah — mladi gospod?«

Mladi gospod odgovori s priučenim vojaškim: »Ne!«

»Ubogi psiček — —!« ga z nasmehom poboža dekle. Potem nadaljuje s trudnim glasom: »Odkod pravzaprav prihajaš zdaj?«

Mladi gospod, jeklenih oči, strmi na briške griče:

»Iz zakopov.«

Dekle: »Iz živih grobov — — —« In rado bi vpilo kakor ob vesoljnem umoru — —.

Mladi gospod pokaže na vrt tisočerih grobov, na vojaško pokopališče ob vznožju veličastnega solkanskega mosta:

»Iz groznejših, nego so tisti tam doli —.«

Dekle, ki se ji zvečajo oči in se ji povzdigne glas pravične obsodbe:

»Lažeš — —!«

Mladi gospod vzraste iz bridkosti groze in sle:

»Povej mi, dekle, ali more tak človek še lagati: smrt me vleče tja — življenje me vabi sem: reci, ali morem še lagati?!«

»Lažeš še, ko gledaš smrti v obraz! Ti še odprti grobovi tam doli strmijo vate vse bolj črno in srepo: onih živih se upaš rešiti — —, tem mrtvim pa ne utečeš več — —. Glej jih, izkopani so tudi zate: število v številu!«

Mladi gospod čuti vso grozo, ki iz posvečenih grobov kakor z golo koščeno roko sega vanj in mu trga srce, da se je že trdo brani in da prosi:

»Ne muči me — —!«

Dekle, kakor začudeno:

»Čemu tedaj hodiš tod — —?! Saj odtod si bil prognan z eno mrtvo besedo na koščku papirja, kateri jim je bil dražji od tebe — — v debeli državni knjigi pa so potegnili živo črto čez té: Ne bo ga več — —!«

Nato pokaže s koščnim prstom preko Soče na Oslavje, žrtvenik bojnega soškega svetišča:

»Tam je danes tvoj dom in tvoj svet: kamor ne sme stopiti slabotna ženska noga — —, kakor je i tebi prepovedano tod: da ne bi oskrunjal brezbrambnih teles — —.«

Mladi gospod se vznese in objame dekle čez suhe lačne:

»Ne zaničuj me! Lej me: semkaj so me zagnali viharji valovi predsmrtne praznote — —; za tvoje telo sem se ujel in se zanj tiščim na bregu življenja — —, katero me tako straši pred smrtjo — —!« Dekle, ki v svoji slabosti ne čuti objema, skloni težko glavo bridkosti.

»Poglej, o človek, ta z železom razbičana drevesa — — to črno zemljo — — in porečeš: to je hujše ko smrt — —!«

Mladi gospod odgovori mrzlo iz samozavesti:

»To me še ne straši: to so le živa znamenja naše moške, mogočne telesnosti, da se zemlja trese pod njo in poka — —!«

Dekle, s solznim vzdihom: »Oh, strašnejše ko smrt — —! To je molčeči krik tostran proklete, zatajene večnosti — —!«

Mladi gospod zavpije nad njo kakor nad beraško vlačugo:

»Ženska, kdo te je rodil — —? Kaj si — —?!«

Dekle mu mirno pripoveduje:

»Po rojstvu sem edini otrok bogatih staršev, ki mi jih je lastni dom pod sul — —. Po stanu sem bosa sirota — — brez duše, ki bi me ljubila — —. Po poklicu pa sem učiteljica nedolžnih deklet — —.«

»Ah — — —!« in jezik se mu zaplete.

Dekle: »Še prokel me boš — —.«

Fant rožlja z bajonetom: »Molči! Tvojih besed se bojim kakor smrti — —!«

Pogleda dekle žalostno po sebi in glasno misli: »In to moje telo se ti bo še zastudilo — —.« Nato se ji posvetijo oči in govori, ko da bere iz noči nevidne vrste:

»Ubogi otrok! Tako nesrečen si, da vidiš svoje življenje tu — —, kjer ga več ni, in si vzdihnil že za njim — —!«

»Dekle — —!« jo s trepetom zgrabi za roko in ji gleda naravnost v oči: »Nad svojim grobom visim — —, a moje oči

so bistre kakor ptičje, moje mlade roke
so močne kakor tigrove — —, kljubujejo
še smrti — —!«

Dekle zopet pokaže s koščenim prstom na
rdeče Oslavje, ki ga vsako noč užeja krik
po krvi:

»Zato bodi tam gori, kakor ti je uka-
zano — —!«

Mladi gospod, ugnan od strasti: »Ti si
grozna! Se ti ne smilim dvajsetletni,
življenja željni fant — —?!«

Dekle mu rezko odbije:

»Ne! Vdal si se obsodbi: Ubijaj — —
In kdor ubija — ubije tudi samega sebe!«
Čudno ga vzburijo te besede in vzdigne
se ves zoper njo:

»Molči in ne pitaj me z lažmi —!«

»Pravim le: kdor ubija — se ubije.«

»Bodi! — Poprej pa — —« in fantova
žilasta roka se ovije dekletu okoli ramen.
Dekle vdihne — — in izdihne zakli-
njanje — —:

»Človek — — —!! Kake krvi si — —?!«

»Plemiške!«

»Hudičeve — — —!!«

Vzkriknilo je dekle iz studa in se je zgru-
dilo in iz globokega ponižanja je sopeče
še ihtelo, medlo kakor iz zadnjih daljin:
»Nečloveška kri, ali ti je ukazano, da je
ženska tvoj sovražnik — —?!«

Pod dvanajstim v vrsti mrtvih dreves
leži mlad gospod. Tja ga je vrgla granata
najnovejšega modela...: ker prikrajšala
mu je bila noge do kolen — —. Z obrazom
gleda v mrtvo dekletovo telo — a z meže-
čimi očmi: kakor bi se mu bil zastudil ta
svet — —.

In slavne oslavijske orgle strojnih pušk
in ročnih granat jima godejo, mrtvemu
dekletu in še polživemu plemiču, koral
iz šeste simfonije popolnočnih bojov — —.

VIGILIJE.

ANTON VODNIK.

Kako je že dolgo, dolgo noč,
odkar sem ti zadnjo pesem pel,
o draga.

Da so rože, bi se nasmehnil kdo.
Tako tesnó, tako tesnó
je meni.

Le mati in ti, o draga,
držita mi svečo ob zglavju...

Vse je v temi — a vendar
kakor da je blede jutro v vaju.

Oh, kako je to čudno, kako je to čudno:
nekoč sem ti pesem pel...

*

Nocoj si kakor koprena
pred zapuščenim oknom.

Nobena luč je ne bo oblila.
Nobena dlan je razgrnila.

Žalostna, žalostna.

Kakor da tvoje ime je roža,
ki je ni še nihče videl.

Kako je bridka tvoja roka,
draga!

Vzel bi jo med svoje —
in dolgo, dolgo jokal vanjo...

*

Večer
mi slika na okna
tvojo glavo ranjeno,
bridko nagnjeno
nad moj zadnji dan...

Na svojih rokàh te nosim
v blede vihar
zvezdá,
ki na pokojne dežujejo...

O, lep sem v bolečini:
mesec z zvezdami iz mojih rok je vstal
nad tvojo glavo...

Bela si kot muka v meni.

Obliva kri me tvojega srcá.
Moja si kot smrt, ki se smehljá.

*

Tvoja glava na moji duši sloni,
tvoja glava mi rano je vžgala,
tvoja glava od bolečine medli,
ko me ljubi...

Iz moje rane kri curlja,
skozi mojo dušo rože gredó,
roké so mi pale v večer neba,
da sprejmejo zvezde...

Trpim,
da bi nasmehnil se v tebi.

DOM.

JANEZ JALEN.

Drama v štirih dejanjih.

TRETJE DEJANJE.

Pozorišče: Tratica pred malimi durmi Tratnikove na kljuko zidane hiše. Kot je na levi zadaj. V zadnji notranji steni duri s stopnicami in dvoje oken; ob levi steni kamenita klop; med njo in edinim oknom se vije bršljan. Stene spredaj na levi, od katere je vidno samo eno okno, se dotika vrtec. Na vogalu zadaj cvete marelica. Na desni je sadovnjak; črešnja v cvetju stoji že na tratci. Pod črešnjo miza in stoli. Velikonočni ponedeljek pozno popoldne.

Mirko (praznično oblečen, pride iz hiše).

Ana (polpraznična, za njim).

Mirko: Čakam že poldrugo leto.

Ana: Odkod naj vzamem naenkrat toliko denarja?

Mirko: Posekaj Mecesnovec in prodaj še kaj; saj si šarca tudi.

Ana: Potrpi do jeseni, da pospravimo letino.

Mirko: Ne morem.

Ana: Če nočeš zaradi nas, spomni se na očeta; v grobu ga boli.

Mirko: Krčmar noče.

Ana: Kaj njemu mar tvoj denar.

Mirko: Dolžan sem mu.

Ana: Dolžan? — — — Dobro, pa mu izplačamo. Koliko je?

Mirko: Skoro vse.

Ana: Za božjo voljo, kam si razmetal tri tisočake?

Mirko: Ah, jezilo me je vse. Zakaj je Tine tak. In Krčmar mi je vsa štiri leta ponujal in ponujal.

Ana (vzdihne).

Mirko: Mama!

Ana: Boli me najbolj to, ker si se tako zavrgel.

Mirko: Krčmar grozi, da bo —

Ana: Kaj misli Krčmar, vem jaz bolje ko ti.

Mirko: Ko bi bil vedel —

Ana: Predobra sem bila s teboj.

Mirko: Pustil bi vse in šel po svetu.

Ana: Morda bomo kmalu morali vsi.

Mirko: Ali je to res, ali samo tako govorite?

Ana: O, res. — — — Stopi h Krčmarju in ga pregovori, da nam vsaj danes ne napravi sramote, ko sta Škrjanec in Lojze v hiši.

Mirko: Poizkusim. (Odide mimo vrtea.)

Ana (sede k mizi in premišluje).

Angela (pride iz hiše in se ji počasi približa): Mama!

Ana: Zakaj nisi pri onih dveh? Danes se moraš odločiti.

Angela: Da. Mislila sem, da sem že davno izvolila Škrjanca. Pa —. Če pa vzamem Lojza, se bojim, da ga bom premalo ljubila.

Ana: Ne boj se! — Oba sta dobra, ti in Lojze.

Angela: In še vedno ne vemo, kako bo z našo Trato.

Ana: Trate najbrže tudi Tine ne more več rešiti. Zato ti reši sebe.

Angela: Mama, kaj je?

Ana: Mirko je prodal svoj delež Krčmarju.

Angela: Potem nam pa Bog pomagaj. (Obmolkne.)

Ana (vstane): Danes bi ti ne smela tega povedati — ko izbiraš. —

Angela: — Naj gresta, odkoder sta prišla; jaz ostanem pri tebi.

Ana: Za teto vendar ne boš.

Angela: Čeprav.

Ana: Angela — — —

Stanko (praznično oblečen, prihiti iz hiše): Povsod vaju iščem.

Ana: Kaj bi rad?

Stanko: Na vas bi šel, pa nimam ne denarja ne pirhov.

Ana: Tu imaš goldinar in pazi nanj. (Ga mu da.)

Angela: Z menoj pojdi, dam ti tudi pirhov. (Odideta v hišo.)

Ana (gre počasi za njima in obstane med vrati).

Lojze in **Tine** (praznično oblečena, prideta okrog zadnjega vogla).

Lojze: Lepo živino si prikupil; in toliko glav. Bog ti daj srečo!

Tine: Lesa pri nas ni in bo moral hlev plačevati davke; gosposki in domačim.

Lojze: Tudi les bo zrasel.

Tine: Tisti čas je še daleč. Šele sadimo.

Lojze: Vse iz nova gradiš, pa pravijo, da nima Trata ne denarja ne kredita.

Tine: Oboje še pride. Zaenkrat sem pa zastavil od svojega deleža dva tisoč. Tretji naj ostane.

Lojze (se mu nasmehne): Za poroko z Ivanko, kajne?

Tine: Uganil si.

Lojze: Kaj se ti mara, ko veš, zakaj delaš. Jaz pa — — —

Ana (jih prekine): Tine, zvečer moram govoriti s teboj; ne hodi od doma.

Tine: Dalj kakor h Grčarju ne bom šel.

Ana: Oglasi se prej pri meni. (Besedo »prej« poudari.)

Tine: Prej pri tebi? Mama?

Ana: Ne mislim na Ivanko. Doma je nekaj narobe. Če boš še teh misli, greš po pirhe k Ivanki še potem lahko.

Tine: Še teh misli? Kaj je?

Ana: Potrpi do večera. Tuji ljudje so v hiši. (Odide za Angelo.)

Tine: Ne strpim do večera. (Hoče za njo.)

Lojze (ga zadrži): Ubogaj mamó! Tuji ljudje so v hiši.

Tine: Ah, tisti profesor.

Lojze: Nikar! Zavoljo Angele!

Tine (se naglo okrene): Pojdiva k čebelam! (Odideta.)

Škrjanec in **Tončka** (prideta iz hiše).

Škrjanec (tridesetleten, elegantno oblečen, razen brk obrit; nosi ščipalnik): Vsa je lepa vaša Trata, pa tale kot, gospodična Tončka, je zame najlepši; morda zaradi spominov.

Tončka: Da, lep je naš dom.

Škrjanec: Pa ga boste morali, razen Tineta, vsi zapustiti.

Tončka: Zvezdam ne moremo črtati potov; vsi domovi tako krožijo. (Sede k mizi in pokaže Škrjancu prostor.)

Škrjanec: Previsoka je Vaša primera. Sami boste uvideli, ko doživite, da ste bili pri-krajšani. (Sede.)

Tončka: Pri-krajšana? V jeseni odidem na konservatorij; več si nisem nikoli želela.

Škrjanec: Kako lepo je biti mlad, gospodična Tončka.

Tončka: Če se zunaj v mrzlem svetu pre-zgodaj postaram, pridem se zopet domov po-mladit.

Škrjanec: Takrat bo mlada na Trati; ne boste zdržali dolgo doma.

Tončka: Ali poznate Grčarjevo Ivanko?

Škrjanec: Ne, nimam časti. (Se ironično na-smehne.)

Tončka: Dobro dekle je.

Stanko (priteče izza vogala): Gospod profesor, dajte mi sekát!

Škrjanec: Nimam pirhov.

Tončka: Kam ste zapravili onega, ki sem Vam ga dala jaz?

Škrjanec: Če dovolite, gospodična?

Tončka: Seveda. Pirhe za spomin Vam bo dala Angela.

Škrjanec: Potem pa le zamahni. (Nastavi Stanku pirh tako, da ga skrije večino v pest in mu kaže samo ozko progo lupine med palcem in kazalcem.)

Stanko: Danes še nisem nikoli zgrešil. (Meri s krajcarjem.)

Tončka: Boš pa sedaj.

Stanko: Ne bom. (Vrže.)

Škrjanec: Av! Mene v roko. (Izpusti pirh na tla.)

Stanko: Zgubil sem. (Pobere pirh in krajcar in oboje ponudi Škrjancu.)

Škrjanec (se jezi): Pojdi se solit! Do krvi si me.

Tončka: Ali res?

Škrjanec: Poglejte! (Pokaže ji roko in pri-tisne nanjo robec.)

Stanko (se opravičuje): Pri sekanju se to večkrat pripeti.

Škrjanec: Vselej, kadar tisti, ki seka, to na-merava.

Stanko: Nisem Vas namenoma.

Škrjanec: Kaj boš tajil.

Stanko (se ujezi): No, sem Vas pa nalašč. (Vrže pirh in krajcar na mizo in odide v sadovnjak.)

Tončka: Stanko, kako se vedeš.

Stanko: Kakor drugi proti meni.

Angela (pride iz hiše).

Tončka: Moram za njim. (Odide.)

Angela (se šali): Kaj bo pa sedaj, ko je učenec udaril učitelja.

Škrjanec (nejevoljen): Reci rajši, brat je na-padel snubca svoje sestre.

Angela: Tudi tako je prav. Kaj te boli?

Škrjanec: Roka ne posebno.

Angela: Kaj pa?

Škrjanec: To, da je vselej narobe, kadar se srečam s tvojimi brati, tem ali onim.

Angela (se je popolnoma zresnila): No, ta majhna ranica.

Škrjanec: Dobro; naj je že to otročarija. Zakaj pa me Tine tako grdo gleda?

Angela: Tine? Skoro ne zna biti več prijazen, toliko skrbi ima.

Škrjanec: Mlinarjevemu Lojzu je kazal iz-redno prijazen obraz.

Angela: Prijatelja sta, kakor vidva z Mir-kom.

Škrjanec: Mirko? (Skomizgne z rameni.) Hm — — — Angela! Pustiva druge. (Pri-jazno se nagne k njej.) Najine ljubezni ne morejo razdreti. (Hoče jo prijeti čez pas.)

Angela (se mu umakne): Le dogovoriva se o bratih; o Tinetu in Mirku.

Škrjanec (hoče popraviti): No, Tine me pač gleda grdo, ker se boji zate. Rad bi te privezal na dom, da bi imel deklo zastonj.

Angela (odločno): Ni res.

Škrjanec: Saj je lepo, da ga zagovarjaš, toda —

Angela: Nič toda. Ti mrziš moje brate.

Škrjanec (pikro): Mrzim? (Vzame iz žepa listnico, poišče v njej list in ga ji da.) Poglej!

Prav danes sem posodil Mirku sedemdeset kron.

Angela: Posodil?

Škrjanec: Da. Posodil enemu izmed tvojih bratov, katere — mrzim, kakor praviš.

Angela: Sram me je.

Škrjanec: Njegovih denarnih zadreg nisi kriva ti; Tine je.

Angela: Ne mislim tako.

Škrjanec: Aaa, ker si me napačno obsodila.

Angela: Tudi ne. Počakaj! (Odhiti v hišo).

Škrjanec (stopi k mizi, poišče košček obliža in si ga lepi na rano): Vrag, še ti nagajaj.

Angela (zakliče skozi okno v sadovnjak): Stanko! Pridi sem! Takoj!

Stanko (v sadovnjaku): Že grem.

Škrjanec (se umakne za vrtec).

Stanko (priteče): Kaj želiš?

Angela: Kje je Tine?

Stanko: Na polje sta odšla.

Angela: Steci ponj!

Stanko (se okrene): Takoj.

Angela: Stoj! Počakaj! (Pride ven.) Ali imaš še goldinar?

Stanko: Še.

Angela: Posodi mi ga.

Stanko: Potem bom sam suh.

Angela: Posodi, če hočeš v jeseni na drugo gimnazijo.

Stanko: Ne razumem —

Angela: Ti ni treba nič razumeti. Goldinar daj, ali pa urno po Tineta.

Stanko: Jasni se mi. Na, tu ga imaš. (Ga ji da.)

Angela: Dva dobiš nazaj.

Stanko: Čeprav nobenega. (Odhiti v sadovnjak.)

Angela (našteje denar na mizo): Dovolj je.

Škrjanec (pride): Duša moja, zakaj si se tako razburila?

Angela (pokaže denar): Prosim, preštej. Potrdilo obdržim. (Ga zviže v roki.)

Škrjanec: Ti vendar ne boš plačevala zanj.

Angela: Denar je bil last Trate. Vzemi!

Škrjanec: Nikakor ne.

Angela (se ujezi): Nočeš? Menda zato ne, ker čutiš v teh kronah dokaz, da nisem dekla na Trati. (Se obrne proč.)

Škrjanec (je v zadregi): Angela, pomisli vendar —

Angela (ne da bi ga pogledala): Sem že pomislila. Ali ste vzeli denar, gospod profesor?

Škrjanec: Vzeli —? Gospod profesor —? No, če moram.

Angela: Da.

Škrjanec (vtakne denar nepreštet v žep): Ukaz sem izpolnil; daj mi roko v spravo. (Seže po njeni roki.)

Angela (se mu odmakne): Zakaj me tičete, če jaz Vas vičem?

Škrjanec (osupne): Angela —?

Angela: Gospod profesor, jaz za Vas nisem več Angela.

Škrjanec: Dekle? (Popravi:) Gospodična?

Angela: Vse navzkrižem menjate: dekle, Angela, gospodična in še dekla navrh.

Škrjanec (jezen): Z besedo dekla Vas nisem mislil žaliti.

Angela: Verjamem. A kljub temu sem užaljena.

Škrjanec: Vaše govorjenje mi je uganka.

Angela: Dobro. Naj bo uganka, katere niste znali rešiti.

Škrjanec (mirno in prikupljivo): V pravljičah rešujejo junaki uganke, da si pridobe roko princezinje — — —

Angela: — — — ali izgube glavo, če ne uga-nejo.

Škrjanec (prijazno): Pa vendar ne bo tako kruta moja princezinja, —

Angela (ga prekine): Nisem princezinja.

Škrjanec: O, pač.

Angela: Nisem. Tratnikova Angela sem, dekla na rodnem domu, in včasih pobijam tudi črve, ki glodajo pri koreninah setev mladega gospodarja.

Škrjanec: Torej, Angela —

Angela: Predrzní ste, gospod profesor.

Škrjanec: Saj pravite, da ste Tratnikova Angela.

Angela: Drugim, Vam pa ne.

Škrjanec: Drugim? Tudi mlinarju?

Angela: Tudi.

Škrjanec: Torej ste —

Angela: Nisem.

Škrjanec: Pa še boste njegova.

Angela: Morda, če reši uganko.

Škrjanec (molči, potem vljudno pozdravi): Klanjam se, gospodična.

Angela: Z Bogom, gospod profesor.

Škrjanec (odide mimo vrta).

Angela (sede k mizi, še enkrat tiho prečita list, ki ga ji je dal Škrjanec, potem ga drobno raztrga in vrže proti vrtcu, da se koščki razprše): Na! Tako!

Ana (pride iz hiše k njej): Angela?

Angela: Prav mi je; saj sta me svarila ti in Tine.

Ana: Nič ne maraj! Vsako mlado srce ima zavezane oči.

Angela: Tudi stara pamet ne vidi vselej prav. Še tak lisjak, kakršen je Krčmar, se zmoti.

Ana: Ti si našla rešitev?

Angela: Sem. Imam svoj delež, enako velik kakor Mirko. Tudi jaz ga lahko zastavim.

Ana: Angela, misli nase!

Angela: Še nikoli nisem toliko mislila nase kakor danes. Odkar imam ožuljene roke, vse drugače vidim.

Ana: Škrjanec te ni bil vreden; pride boljši.

Angela: Ni treba nikogar. Za doto jim je. Če ne bom imela nič, me še pogledal nihče ne bo.

Ana: Lojze ni tak.

Angela: Tudi on bi se ne zmenil zame, če bi bila jaz dekla. (Pokaže z roko v sadovnjak.) Pravkar prihaja; ga lahko kar vprašaš.

Ana: In če reče, da bi se vseeno?

Angela: Ne boj se, saj ne bo rekel. (Odide v hišo.)

Ana (urejuje stole).

Lojze: To bo gospodar, vaš Tine. Tak pogum; in noč in dan dela.

Tine: Tudi drugi ne drže križem rok.

Ana: Prav prijetno bi bilo — (Ustraši se Krčmarja, ki zakašlja pri vrtcu.) Je že tukaj.

Krčmar (nastopi): Ne bom nič motil; kar naprej. Bom prigovoril, Lojze, če ti kaj prodajata.

Lojze: Prodajata?

Krčmar: Ali na posodo prosita.

Lojze: Tudi ne.

Ana: Sosed, prosim te, odloži do jutri; saj vidiš.

Krčmar: Seveda ga vidim. Naj le izve, da se ne prenašli pri Angeli.

Tine: Vsiljiv si kakor cigan.

Krčmar: Prej boš ti cigan kakor jaz. Cigan brez doma. Poglej no tole pisanje! (Mu pokaže popisano polo, pa je ne izpusti iz rok.)

Tine (čita): Mama! Mirko je —

Ana: Vem. (Sede k mizi.)

Lojze: Torej je le res.

Krčmar: Če prodaš Mecesnovec, počakam.

Tine: Tebi ne.

Krčmar: Potem pa denarje na mizo, denarje! (Oblastno trka s kazalcem po mizi.)

Lojze: Ali misliš, da so goldinarji fižol. To-liko denarja nima nihče doma.

Krčmar (se norčuje): Bom pa počakal en teden, da dvignejo v hranilnici, kar je Tine prigospodaril. (Grozeče:) Potem pa do zadnjega vinarja vse, če ne — (Ko odhaja:) Zagodem vam, da boste skozi streho odskakovali.

Tine (sede k mizi): Sam hudič je najel tega zlodja.

Ana: Da, že deset let mu služi.

Lojze (maje z glavo): Sosed, varuh in — no, ja.

Tine (vstane in ponuja Lojzu roko): Daj mi dva tisoč in posekaj naš Mecesnovec v frato.

Lojze: Ne delaj sam sebi škode!

Angela (se pokaže pri oknu): Ne ponižuj se pred Krčmarjem! Rekel si, da boš sam vse sekal.

Tine: Na ena dve ne morem lesa posekati, zvoziti in prodati.

Angela: In kje boš tretji tisočak?

Tine: Zastavim svojega. Naj Ivanka počaka.

Lojze: Ne bodi tak.

Tine: Rad bi bil drugačen, ko bi mogel.

Angela: Seveda. Vse naj ostanemo stare teté zaradi tega dedca.

Tine: Pa pojdemo po svetu. Kajne?

Angela: Dobi koga, ki bi posodil na moj delež, kakor je Krčmar Mirku.

Tine (stopi k oknu): Angela, ti bi hotela.

Ana (odriva Angelo od okna): Dekle, ne prenašli se!

Lojze: Prav imate, botra. Tine, jutri ti prinesem tri tisočake.

Tine: Dva za Mecesnovec in tretjega —?

Lojze: Vse tri na tvojo besedo. Naj se les stara, ne pa dekleta.

Tine: In, če izgubiš?

Lojze: Se ne bojim.

Ana: Ali ga slišiš, Angela?

Angela: Pusti me. (Odide od okna.)

Tine (seže Lojzu v roko): Nikdar ti tega ne pozabim.

Ana: Mračno je že; v hišo pojdita. Sami smo, Lojze.

Lojze: Ali je — oni že odšel?

Ana: Da — in za vedno.

Tine: Še Mirka naj bi bil vzel s seboj; ali pa mu jaz zmečem cunje čez cesto h Krčmarjevim. Judežu.

Lojze (ga miri): No, no, Tine. Pojdiva! (Ga prime in odpelje v hišo.)

Angela (se zopet prikaže pri oknu): Mama, Lojze je rešil uganko.

Ana: Kakšno uganko?

Angela: Nič. — Glava me boli in sram me je. (Se nasloni na okno.)

Ana (jo pogladi po laseh): Ubožica.

Angela: Zadrži ga; morda mu prinesem pirhe.

Ana: Bom. (Odide.)

Angela (globoko zavzdihne): O, da!

Zastor počasi pada.

DANTE ALIGHIERI: LA DIVINA COMMEDIA.

PREVEL IN RAZLOŽIL J. D.

III. del: RAJ.

Spev XV.

Od v. 79 speva XIV. dalje smo na petem planetu, na Marsu. Pesnik je zagledal veličasten (grški) križ, ki ga tvorijo neštete luči blaženih duhov, mučencev; od križa mu bije na uho prečudna harmonija glasov; na križu vidi Kristusa. To je najlepša prikazen, kar jih je videl doslej. Ves vzhičen strmi v prikazen. To nam je povedal prejšnji spev.

Medtem petje križ tvorečih duhov, »sveta lira«, utihne, znamenje, da hočejo poslušati njegove želje in jim ustreči. Ob toliki blagonaklonjenosti in čisti, nesebični ljubezni vzklikne pesnik: »Kako

nespametni so tisti zemljani, ki se ne priporočajo priprošnjam svetnikov! Po pravici zaslužijo, da se bodo večno kesali!« Vv. 1—12. — In kaj se zgodi? Kakor se časih ponoči zvezda utrne (pesnik z vidnim veseljem popisuje ta nebni pojav v dveh tercinah, vv. 13—18!), takó se je z desnega ramena tistega veličastnega križa takorekoč utrnila ena lučka in se spustila ob deblu križa doli k vznožju, da bi bila bliže njemu, pesniku. Čudovita vljudnost in prijaznost! Takó vljudno in prijazno je v davnini šel naproti stari trojanski junak Anhizes svojemu sinu Eneju v podzemlju, v elizeju — po pripovedi pesnika Vergila. Vv. 19—27. — Ta prijazna lučka je krila v sebi pesnikovega prapradedca, križarskega viteza Cacciaguida (1091—1147). Ker nebeščani vse vidijo v Bogu, kar žele vedeti, v tisti Veleknjigi, kjer, kar je zapisano, ostane zapisano nespremenjeno, duh takoj spozna v prišiecu svojega pravnuka; ljubeznivo ga najprej pozdravi: »O moja kri, odkod ta sreča, da smeš še živ hoditi tod?« Nato mu duh nekaj govori, a tako visoko, da pesnik ne more umeti; ko duh preide v razumljivo govorjenje, čuje pesnik, da duh hvali sv. Trojico (vv. 47, 48), nato pa pozivlje njega, vnuka, naj ne glede na to, da nebeščani vse vidijo v Bogu, kakor razumen človek, ki pojmi bistvo enote, razume vse druge broje, razodene glasno in jasno, kaj bi rad zvedel; odgovor — pravi ded — da ima že pripravljen. Vv. 49—69. — Na ta poziv se pesnik ozre v Beatrico; ko iz nje smehlja spozna, da naj le govori, se najprej napram pradedu opravičuje, da ne zna svojih čustev, poljóčih v tem hipu v njem, takó primerno izraziti, kakor to morejo nebeščani, katerim sije Solnce-Bog, ki je Praenakost in tudi njim deli enakost med čustvom in izrazom; vendar ga pesnik prosi, naj se mu razodene. Vv. 70—87. — Na to prošnjo se duh razodene; pa najprej zelo skrivnostno: »Korenina sem debla tvoje rodbine; tvoj praded, ki je bil moj sin, je v Vicah; môli zanj!« 88—96. Ob pripovedovanju se duh naenkrat zamisli v srečne čase stare Firence. Takrat je bilo vse še tako domače, preprosto: tik mestnega zidu je stala cerkva S. Maria, odkoder se je čulo pozvanjanje k terci, noni, — v mestu je vladala treznost, skromnost; ženske se niso še lišpale; dote še niso bile prevelike in možitve ne prezgodne; v palačah še niso poznali asirskega razkošja; Firenca, gledana s Ptičjega brda (Uccellatoio), takrat še ni prekašala po gizdavosti Rima, gledanega z Montemala (Montemario!); slavni meščanje kot Bellincione, Nerli, Vecchio... so nosili preprosto obleko; žene so pozimi še predle; Firenčanje še niso trumoma hodili v Francijo po kupčiji (kdo se ne bi nehoté spomnil naših zapuščenih rodbin, ko so se možje selili v Ameriko v letih pred vojno!); takrat so bile ženske kot brezstidna Ciangella della Tosa (ob Dantejevem času!) neznane, prav takó moški kot gizdavi sodnik Lapo Salterello, vrstnik Dantejev; zdaj so v Firenci redki taki značaji kot sta bila poštenjak Cincinat in matrona Kornelija, mati obeh Grakhov. Vv. 97—129. Končno pove Cacciaguida, da se je rodil v Firenci, umrl pa v sveti deželi v boju s Saraceni. Vv. 130—148.

Blagonaklonjenost — ki v njo se zliva
ljubezen, ktera iz pravih želj izvira,
dočim le sebe zna ljubezen kriva —

- 4 veléla je in vtihnila je lira,
in strune vtihnile na liri sveti,
ki božje jih desnice prst prebira.
- 7 Mar nebeščani, vsi tak složno vneti
za molk, le jaz da prosil brez strahú bi,
zemljanov prošnjam mogli bi oglušeti?
- 10 Zato, kdor, kar minljivo je, bolj ljubi,
kesanje pač zasluži v vek pekoče
ob tolike ljubezni večni izgubi! —
- 13 Kot v nôči čez nebó mirnó sijoče
znenada časih svetel švigne pramen
in vznemirí očí razmišljujoče
- 16 in zdi se, da nebá enó je znamenj
menjalo mesto; pa se vid upira,
ker zvezd ni manj in kratkoživ je plamen:
- 19 tak tam iz križ tvorečega četvéra
je lučka k vznožju križa dol brzela
z raména, ki se v desno razprostira;
- 22 ob deblu doli žarnem je polzela
(ne zapustivši bisernega niza);
da je za alabastrom, se je zdela.
- 25 Tak vljudno šel naprot je duh Anhiza,
— če pravdo dé spev našega Vergila —
ko sina uzrl v poljanah je elizja.
- 28 »O moja kri, komu se dodelila
je milost kakor tebi zdaj? O, kómu
nebes se vrata dvakrat odklenila?«
- 31 To oni svit; pogledal vanj sem, v dvomu,
kedó bi bil; potem okó strmeče
v Nje uprem obraz, čudeč se tak zeló mu,
- 34 ker Nje smehljanje uzrl sem tak žareče,
da mislil sem: pogled zdaj moj uživa
vrhunec milosti in rajske sreče.
- 37 Po uvodu svojem luč, tak ljubezniva
očem in sluhu, dalje govorila
je slova, zbog globí mi neumljiva.
- 40 Pa ni nalášč mi njih pomena krila;
le za visokih misli svojih vnetost
Raj nadčloveška rabi izrazila.
- 43 A ko ljubezni žarne je napetost
prešlá; ko po umljivosti je brvi
dosegla luč spet uma mi dovzetnost,
- 46 je glas, ki sem umel ga, ta bil prvi:
»Bog troedini, Tebi počesčenje,
ker tak si dober napram moji krvi!«

49 Nato: »Da uzrem te kdaj, to hrepenenje
že davno v meni neti Veleknjiga
(v njej, kar je pisano, stoji brez menje!).

52 Vtešeno je! Vtešil si meni tí ga
v tej luči! (Njej tvoj jezik čast naj peva,
ki više zmir te na perotih dviga!)

55 Prepričan, da ták misli razodeva
nam vaše Bog, Enota, kot vse broje
enote pojmljen, prav pojmljen, ožareva,

58 zato ne vprašaj nič, le-tá kedó je,
ki govori, nič, kaj mu radost pali
vse bolj ko družbi, ki z njim vriska, poje.

61 In prav imaš; ker tu veliki in mali
berêmo misli jasno obsijane,
še preden jih kdo misli, v tem Zrcali.

64 No, da ljubezen svéta — ki zaspane
ji niso oči nikdar in ki nevgasno
gori za-té — tem bolj na dan mi plane,

67 povej z besedo bodro, trdno, glasno,
kaj duša tvoja tu bi si želela?
Kák dam odvet, mi že vnaprej je jasno.«

70 Okrenem k Beatrici se; umela
je nemo mi vprašanje; ob nje smehljaju
poguma so mi krila se razpela.

73 In sem začel: »Kar Praenakost v raj
vam vzšla je, um in čút sta vam enaka,
v enakosti v vas vseh sta odnošaju;

76 saj tudi Solnca vam enako jaka
sta žig in svit, svetloba in gorkota,
ták da se ne dobi primera taka.

79 A v nas ljudeh? Čústvu so hitra pota;
razumu — vzrok vam tu je znan zadosti —
pa dana le počasna je perota.

82 Te neenakosti si svest v bridkosti,
— saj človek sem — le s srcem dajem hvalo
ti za sprejema očetnega radósti!

85 Vendar, topaz ti živi, ki uvezálo
nebo te v križ je biser dragoceni,
kdo si? Srcé mi uteši radoznalo!«

88 »Odganjek moj, že davno zaželeni,
glej tvojega rodu sem korenina.«
Tako jel odgovarjati je meni.

91 Nato mi dé: »Ta, ki po njem rodbina
se tvoja zove, let že sto krožari
krog Gôre, kjer prevzetnih je krožina.

94 Bil sin je moj, a tebi ded je stari;
ti z dobrimi ga deli iz muk izbavi,
okrajšati mu jih, ti bodi mari!

97 Firenca! V starih nje zidov trdnjavi
(šezdaj pozvanja znjih v časterce in none!)
je vladal mir in treznost, dobri nrâvi;

100 neznane so bile še ženskam krone,
kril čipke, pas, verižice, katere
sijó, osebe kras pa v tème tone.

103 Ni oče še se ustrašil rojstva hčere,
ker leta za možitev — z njimi dote —
še niso prekoračevale mere.

106 V palačah ni bilò ljudi praznote;
ni v mesto še bilo Sardanapala,
učít, kaj lišpa gre v soban vse kote.

109 Ni še takrat prekašal Montemala
vaš Ptičji hrib, ki zdaj visok je, kmali
pa prav ták nizko slava mu bo pala.

112 Možje kot Bellincion prepasovali
so s kožo se in kostjó; poznale želje
niso žené, si barvat lic v zrcali.

115 Možje kot Nerli, Vecchio so veselje
s kožuhi imeli golimi; njih žêne
so rade snule niti iz kodelje,

118 srečne, vedoč, da bodo zagrebêne
v domačih tleh; možje še niso vreli
jim v Francijo od postlje zapuščene.

121 T a skrbno je bedela pri zibeli,
tešeč rabila jezik najmileji,
ki v njem so kdaj njej pesmi starši peli.

124 Spet druga sred družine je pri preji
o Troji starodavni se menila,
o Fiesolah, o Rimu in Eneji.

127 Čudenje bi takrát bila vzbudila
kakšnà Cianghella al Lapo Sartorello;
v a m Cincinat, Kornelija bi se čudila.

130 V tem mestu, ki ták mirno je živelo,
kjer ščitil je zvestó meščan meščana,
kjer sladke je prijazni bilo selo,

133 me dala materi je, v pômoč zvana,
Marija; vaš prastari baptisterij
kristjana me je storil in občana.

136 Elizeja, Morónta — bratov — se v tej sferi
spominjam; žêno imel sem tam od Pada;
po njej imaš priimek Aldighieri.

139 V vojno sledil cesarja sem Konrâda;
za hrabrost viteški mi meč opaše:
ták milost me njegà je imela rada.

142 Z njim šel nad tiste vere sem pristaše,
ki kraje si lasté — to vsled vnemari
Cerkvé pastirjev — po pravici naše.

145 Tam meč ogabnega me ljudstva udari —
in ločil se z varljivega svetá sem,
ki, kdor ga ljubi, dušo mu pokvari;

148 prišél skoz mučeništvo v pôkoj ta sem.«

UMETNOST IN SLOVENCİ.

FR. STELE.

Kulturnozgodovinski poskus.

Umetnost je zvesta spremljevalka človeka na vseh stopinjah njegovega kulturnega razvoja. To nam dokazuje kulturna zgodovina, ki nam svedoči obstoj umetnosti že v prvih prazgodovinskih pričah človeške kulture, to nam dokazuje na drugi strani tudi etnografija, ki ne pozna naroda brez umetnosti, dokazuje isto tudi za posameznika psihologija, ki šteje umetnost med najelementarnejše inštruktivno zasledovane pojave človeškega življenja. Če govorimo torej o razmerju umetnosti do skupine ljudi, ki se imenujemo Slovenci, — sploh ni in ne more biti vprašanje, ali imamo in ali smo v preteklosti kedaj imeli lastno umetnost, ampak samo, kako smo mi proživljali umetnost, kako se je naš posebni značaj javljal v posameznem pojavu mnogolične reke življenja, v umetnosti. Frazo, da Slovenci nimamo lastne umetnosti, moramo prav tako položiti definitivno ad acta, kakor smo to napravili z drugo sorodno krilatico, ki je glasila, da nimamo zgodovine.

Razmerje človeka, posameznika in skupine, do umetnosti je vsekdar dvojno: aktivno in pasivno. Kakor se tudi na prvi pogled čudno sliši, je vendarle res, da vsak človek do neke mere tudi umetniško ustvarja, da je v nekem smislu tudi aktiven napram umetnosti, kajti umetnost je posledica prekipevajočega čustva. Taki momenti pa nastopajo pri vsakem človeku. Vsakdo, tudi najubožnejši in najpreprostejši, ima take trenutke, čeprav njihov izraz ni pri vsakem monumentalen, v trajnejši obliki podan in enako pomemben tudi za druge. Podobno je v tem razmerju tudi s skupino ljudi, ki jo imenujemo narod. Narod predstavlja več ali manj homogeno skupino poedincev, ki imajo neke skupne duševne poteze in katerih duševno življenje se javlja v veliki meri na soroden način. Tako tudi umetniški pojavi nujno dobé tako skupno potezo, posebno, kadar gre za izraz močnih čustvenih razpoloženj v masi.

Drugo razmerje skupine in poedinca do umetnosti je pasivno. Lastnost umetnine je že apriori formulacija nekega čustvenega stanja ne samo radi sebe samega, ki sem dotično stanje doživel in je privrelo na dan v ti ali oni čutni formi, ampak tudi soljudi, da jih obvestim o tem svojem stanju. Umetnost je tako en način občevanja ljudi med seboj; umetnina, če bi tudi ne bila objavljena, je ob svojem rojstvu namenjena za objavo, za

sporočilo drugim. In tako se mi v pasivnem razmerju do umetnosti neprenehoma odzivamo na umetnine, ki jih na ta ali oni način zaznamo. V takem pasivnem razmerju z umetnostjo sta poedinec in skupina neprestano: umetnost je eden najvažnejših načinov prenosa vpliva od človeka na človeka, od skupine na skupino.

Tako pridemo do naziranja, da obstaja za vsakega posameznika in za vsako etnično pa tudi socialno skupino dvojna umetnost: Ena, katero živim, ki odgovarja mojemu kulturnemu in duševnemu razvoju; pri ti sem tudi aktiven, v nje okviru tudi sam ustvarjam, kadar me čustvo toliko prevzame, da se govorica izpremeni v deklamacijo ali pesem, kretnja v gracijo ali ples, tehnika mojega dela v veličastnost, igrivost ali ornamentalnost. — Druga je, v katere osredju se razvijam, ki me, bogvé od koga ustvarjena, obdaja kot ozračje, v katerem živim; napram nji sem samo pasiven, kljub temu pa je prav ta tako za poedinca kot skupino eden najvažnejših kulturnih faktorjev. Mi smo se navadili imenovati z izrazom umetnost skoro izključno že samo to zadnjo, samo ono, ki nadkriljuje naše tozadevne zmožnosti, ki se nam zdi pomembnejša od tega, kar sami zmoremo. In le na ti podlagi je mogla nastati trditev, da Slovenci nimamo umetnosti.

Človeško nemogoče je torej, da bi se mi kot Slovenci, kot etnična in do neke mere tudi kulturna skupina ne bili izrazili tudi umetniško. Naravno je pa, da ta izraz ni bil tako pomemben, da bi nam v primeri z njim ne bilo imponiralo ono, kar so okoli nas in med nami ustvarile kulturno vodilne in bolj napredne skupine. Primitivnemu umetniku, naj je to poedinec ali skupina, gre v prvi vrsti za izraz tega, kar prekupi njegovo vsakdanje čustveno stanje; za formo, njeno monumentalnost ali pomembnost se malo briga in tudi nima časa ali sredstev brigati se zanjo. Formo si torej izposodi, kjer se mu nudi; zato posega v umetniško okrožje, ki ga obdaja, in jemlje iz njega formalno to, kar mu je razumljivo in njegovi tehnični zmožnosti prilagodljivo.

V zvezi s tem, kar sem pravkar označil, obstajata v vsakem narodu, kar se tiče splošne kulture, dva toka vzporedno drug z drugim. Eden, spodnji tok, je globoko v narodu in njegovi preteklosti vkoreninjen; ta je konservativen, retrospektiven, vsebuječ ostanke tisočletne kulturne preteklosti mase, ki ga nosi. V ta tok pronica neprestano nekaj iz zgornjega toka, ki vsaj v svojem bistvu ne nosi nikdar narodno zaprtega značaja, ampak je po svojem najglobljem pomenu in značaju

mednarodni, občečloveški. To je kulturni tok, čigar nositelji so med primitivnimi narodi kolonizatorji, dalje cerkev, aristokracija, do velike mere tudi država in pogosto socialne skupine. Ta kulturni tok pljuska iz osredja naroda, ki ga je ustvaril, preko njegovih mej do drugega, ki proživlja podobno stanje in podobno stremljenje, pljuska pa pri tem tudi preko takozvanih kulturno neaktivnih skupin in nepretrgoma vpliva tudi na te. Med tema dvema kulturnima tokoma, ki tečeta v različnih plasteh, obstaja neprestana komunikacija, hotena in nehotena. Včasih pa stopita tudi naravnost v medsebojno borbo ali se skoro popolnoma strneta.

Če to spoznanje apliciramo na umetnost, najdemo na eni strani narodu imanentno, v njegovi tradiciji in masnem instinktu zasidrano t. zv. ljudsko umetnost, ki je, kakor smo že poudarjali, formalno slabo razvita, v gotovih ozko začrtanih mejah vseeno formalno samostojna, v svojem razvoju pa odvisna od vsega, kar narod sreča formalno pomembnega ali vplivnega na svojem kulturnem potu.

Tej umetnosti nasproti in ž njo vzporedno pa obstaja umetnost vladajočega ali kulturno reprezentativnega sloja. Te narod v njenem bistvu nikdar ne razume popolnoma, razen če je zrastle iz njega samega, vendar pa je pod njenim vednim in neizbežnim vplivom. Vprašanje, ki nas v tem poskusu zanima, je natančneje označeno vprašanje naše aktivnosti v umetnosti, oziroma kje in kako imamo iskati sledove svojega dosedanjega življenja v umetnosti.

Da v anonimni, ljudski umetnosti nismo bili pasivni kot skupina, je samoposebi jasno, v ti smo se vedno neposredno izražali kot skupina z določenimi enotnimi potezami. Ko smo se naselili na zemlji, kjer smo še danes, smo prinesli te vrste umetnost s seboj. Kakšna je bila po svoji vsebini in formi, o tem spomeniki molče. Njihova odsotnost govori za to, da se ni povzpela do monumentalne formalne stopnje. Nedvomno je, da bi v spomenikih ljudske umetnosti, ki so se nam ohranili, čeprav iz mnogo poznejših stoletij, našli njene sledi in bi mogli sklepati nanjo; deloma bi nam to omogočili tudi spomeniki te umetnosti pri narodih, ki so nam sorodni. Kljub vsi konservativnosti svoje kulture je narod kot masa, kakor smo videli, vedno izpostavljen tujim vplivom in ker je posebno gledé umetniške forme močno sprejemljiv, je naravno, da se je prvotni značaj naše ljudske umetnosti do danes temeljito izpremenil. Vsebinsko mu je dalo novo smer pokristjanjenje, s tem so bile že same po sebi več ali manj uničene tudi tradicionalne, s prejšnjo vsebino ozko zvezane forme. Stara formalna tradicija se je torej naravno mogla ohraniti v prvi vrsti v tistih umetnostnih proizvodih, kjer vsebina, ideja, ne igra skoro nobene vloge, v krasilnih strokah. Cerkev in pa narodi, pod katerih kulturnim in političnim vplivom smo odslej bili, so

neprestano vplivali na značaj naše ljudske umetnosti in povzročali njeno preobražanje tekom stoletij. Mantuani je v svojem poročilu o Sičevih »Narodnih okraskih na orodju in pohištvu« v Domu in svetu 1923, str. 60 sl., na konkretnem primeru (pohištvo, posebno skrinje) prav nazorno pokazal, kako so nastajale gotove poteze ljudske umetnosti. Sevé se te izpremembe tičejo v prvi vrsti forme, vsebina pa je čuvstveno razpoloženje naroda in temu odgovarja način, kako je to ali ono obliko sebi prilagodil, kako in zakaj je volil gotove kombinacije, posebno v barvah. Jasno je po tem, da tudi ljudska umetnost ni kaka okamenina, ampak živ kulturni organizem, ki se razvija vsebinsko in tudi formalno. Zadnja faza naše ljudske umetnosti, ki jo predstavlja naša narodna noša, naše kmečko stavbarstvo, vezenine, ljudske slikarije in rezbarije, se je formalno že tako spojila z mišljenjem, v katerem živi naš narod po pokristjanjenju, da spada po pretežni večini i po vsebini i posebno po formi popolnoma v okvir zapadnoevropske umetniške kulture in je zunanji dokaz za to, kako daleč se je naš narod kot masa kulturno spojil z zapadom. Zadnji čas smo po vseh življenjskih oblikah postali taki kozmopoliti v zapadnoevropskem smislu in smo se kot masa že toliko spojili z zgornjo kulturno plastjo, da je ljudska umetnost potisnjena v ozadje in mi tudi kot celota vedno bolj začenjamo dihati vzporedno našemu splošnemu kulturnemu razvoju tudi v umetnosti z mednarodno strujo. Narod kot masa pa se priobčuje k zgornji plasti umetnosti le toliko, kolikor živi po lastni inteligenci s sodobno mednarodno kulturo. Zato nam postanek in razvoj slovenske inteligence označa obenem tudi pot stopnjujoče se intenzivnosti našega aktivnega razmerja do umetnosti, ki je nastala na naši zemlji.

Sledeči poskus ima v prvi vrsti namen, pojasniti nekatere osnovne misli in tendence, ne pa mogoče podati izčrpen pregled tozadevnega gradiva. Radi lažjega pregleda sem poskusil razdelitev gradiva po glavnih razvojnih etapah.

I. DO REFORMACIJE.

Odkar smo po pokristjanjenju postali del zapadnoevropskega kulturnega okrožja in se začeli v tem okviru tudi izživljati in se mu vedno bolj prilagajati — za to so skrbele že politične in cerkvene razmere, napram katerim smo stali več ali manj pasivno kot masa brez vodstva —, smo bili izpostavljeni tudi vplivu zapadnoevropske umetnosti v pasivnem smislu. Od začetka nam je bila nedvomno popolnoma tuja, saj jo je širila kulturna kolonizacija, ki se je naselila med nas v obliki samostanov, fevdalnega plemstva in proti koncu srednjega veka tudi v obliki meščanstva. Umetnost teh faktorjev, postavljena v naš milje, kjer jo je imel narod neprenehoma pred očmi kot cerkev, kot reprezentativno stavbo, kot grad, pa tudi

kot sliko in kip, je postala vsled same svoje navzočnosti polagoma domača narodu po svojih oblikah, postala je zanj dejstvo, ob katerem se je vzgajal, postala je polagoma, četudi kot tujka medenj presajena, del njegove fantazije. Na zbližanje novih oblik z našo fantazijo je v cerkveni umetnosti deloval posebno tudi verski nauk kot vsebina, kajti ta je bil vsem domač in s poznavanjem vsebine so postajale domače tudi oblike, v katerih je bila podana. Nedvomno je narodu med vsemi najbolj tuja ostala sicer važna panoga takratnega umetniškega ustvarjanja; slikarstvo v rokopisnih knjigah, takozvane miniature, ki so pogosto nastajale v našem osredju, v samostanih, a jih narod ni dobil neposredno pred oči.

Kakšno umetnost je prineslo krščanstvo prvotno v naše kraje, o tem nam spomeniki žal ne govoré, ker verjetno ni bila posebno trajnega, monumentalnega značaja. Lahko sklepamo nanjo samo iz umetnostnih spomenikov kulturnih središč, od koder smo prejeli krščanstvo. Poročila o najstarejših cerkvah na naši zemlji se dajo zasledovati do nekako IX. stol. nazaj, dočim ohranjeni spomeniki, vsaj v vidnih in spoznanih delih ne gredo dalje kot do XI. stol. nazaj. Takozvani romanski slog je prvi, ki je zapustil monumentalne stavbe med nami. Ohranilo se nam sicer ni nič neizpremenjenega, posebno če izključimo spomenike že davno za nas narodno obmejnega ozemlja, kjer imamo samostansko cerkev v Št. Pavlu ali stolnico na Krki na Koroškem. Pač pa nam je mogoče potom podrobnega študija ostankov na posameznih pozneje prezidanih stavbah restavrirati v duhu še ves prvotni značaj marsikatero izmed njih. Med najstarejše in najboljše ohranjene spada samostanska cerkev v Stični, ki je bila posvečena 21. jul. 1156. Predstavlja nam tip triladijne bazilike z ravnim lesenim stropom v glavni ladji, malo čez širino ladij segajočo prečno ladjo, nad križiščem teh dveh s kupolo, ki je sedaj izpremenjena v stolp, in prezbiterijem s tremi apsidami. Izmed drugih važnejših spomenikov romanskega sloga pri nas omenjam samo dvonadstropno kapelo na Malem gradu v Kamniku s kripto pod prezbiterijem spodnje kapele (sl. 12.); zanimiva je kostnica pri Sv. Petru pri Trebelnem nad Mokronogom (sl. 24.); okrogla s kupolo prekrita kamenita stavba, ki je zelo poučna za študij takratne tehnike in vsebuje med drugimi posebnostmi tudi t. zv. vodoravni lok, ki je po pravilih ločne konstrukcije iz klinasto prirezanih kamnov zložena preklada nad vrati. Draga pri Stični ima dobro ohranjeno polkrožno apsidno z zobčastim vencem pod streho zunaj (sl. 16.). Ohranjena je tudi trodelna bazilikalna ladja v Starem trgu pri Ložu in ladja farne cerkve v Kostanjevici z dvema portaloma. Zanimivo skupino poznoromanskega sloga nam predstavljajo farne cerkve v Laškem, v Loki pri

Zidanem mostu, v Vuzenici in še več drugih. Romanskih spomenikov slikarstva na našem ozemlju nimamo ohranjenih, če izločimo odseve romanskega slikarstva v dobi gotike (n. pr. v prezbiteriju stare župne cerkve v Turnišču v Prekmurju ali v rokopisu Avguščina *De civitate Dei* iz Bistre iz l. 1347 i. pod.), razen skupine rokopisov iz XII. stol. iz Stične. Še slabše je s plastiko, kjer je najzanimivejši pač milostni kip Matere božje v Velesovem iz prve polovice XIII. stoletja.

Romanski slog je pri nas v prvi polovici XIII. stoletja polagoma prešel v gotiko.

Za dobo prehoda iz romanskega v gotski slog lahko reklamiramo pri nas več ali manj ves XIII. vek. Nedvomno najvažnejši spomenik te razvojne stopnje na našem ozemlju je bivša samostanska cerkev pri Kostanjevici. Omenim dalje župno cerkev v Špitaliču ter v Prekmurju zanimivo okroglo cerkev na Selu (Tótlak) in prezbiterij stare župne cerkve v Turnišču. Med slikarjimi te dobe so gotovo najzanimivejše slike v Turnišču, ki so po svoji ikonografiji še romanske; med kipi pa kip Matere božje v Solčavi in relief Matere božje z Detetom v kapelici v Krakovem v Ljubljani. Vsa romanska kakor tudi umetnost prehodne dobe in še celega XIV. stol. je skoz in skoz kulturno kolonizatoričnega značaja, importirana, če ne dejansko, vsaj po njenih izvršiteljih in predlogah. Naročniki so bili samostani, deloma plemstvo, predloge po večini nemške, posredno in neposredno tudi francoske, izvršitelji po večini v ozki zvezi s samostani ali vsaj s cerkvenimi krogi. Zveza umetnosti te dobe z narodom je bila samo idejna, reprezentativna, nabožna in semtertja poučna. Narod je tej umetnosti nasproti stal pasivno; imela pa je zanj vzgojni pomen kot predstavnik velike, naprednejše kulture in v tem je izražen tudi njen pomen v našem kulturnem življenju.

Doba gotike obsega pri nas XIV., XV. in prvo polovico XVI. stol., v daljšem izžarevanju še tudi drugo polovico XVI. in v poslednjih odmevih še skoro celo XVII. stol. Kar se tiče razmerja umetnosti do naroda, je to za nas velevažna doba evropeizacije našega okusa in dosledno stopnjevanega zbliževanja naroda z mednarodno zapadnoevropsko umetniško kulturo.

Na vseh poljih umetniškega ustvarjanja je zapustila ta doba v nasprotju s sporadčnostjo romanskih spomenikov sklenjene vrste spomenikov, posebno v stavbarstvu in slikarstvu; najmanj se nam je ohranilo kiparskih del, kar pa še ne pomeni, da jih ni bilo. In v vseh smeréh se število spomenikov množi, čimbolj se bližamo novemu veku, dokaz, da so se kulturne razmere pri nas proti koncu srednjega veka rapidno konsolidirale.

Razvoj naše gotike gre na vseh poljih vzporedno z njenim razvojem v Srednji Evropi, posebno v sosednjih alpskih deželah, od bazilikalnega, od romanskega sloga prevzetega

prostorno razkosanega tipa k prostorno enotnejšemu t. zv. dvoranskemu tipu.

Mnogo največjih gotških stavb ni enotnega kova, ampak produkt prezidav in povečav. Med najzanimivejše take konglomerate spada nedvomno župni cerkvi v Laškem in Vuzenici. Najučinkovitejšo estetsko kombinacijo pa tvori podružnica v Crngrobu pri Škofji Loki, obstoječa iz troladijnega glavnega prostora, segajočega v XIV. stol., in velikega s svetlobo prepojenega tudi triladijnega poznogotskega prezbiterija, pri čemer ustvarja največji mik tega prostora nasprotje v razsvetljavi enega in drugega dela ter nebroj slikovitih pogledov med arkadami v prezbiterij in iz tega nazaj. Tudi več velikih in enotno učinkujočih stavb je nastalo kot plod prezidav, tako n. pr. stolnica v Mariboru in farna cerkev v Ptuj. Pretežna večina enotno nastalih in ohranjenih gotških stavb pripada pozni gotiki konca XV. in prve polovice XVI. stol. Malo je starejših. Med najstarejše gotške stavbe v Sloveniji spada prezbiterij (polovica tvori sedaj zakristijo) minorske cerkve v Ptuj. Dominikanska cerkev v Ptuj bi spadala nedvomno med najučinkovitejše zgodnje gotške stavbe pri nas, da ni izpremenjena v kasarno in popolnoma prezidana. Ohranila sta se tudi dva samostanska križna hodnika, ki vzbujata tudi estetsko, ne samo arheološko pozornost: hodnik cistercianskega samostana v Stični in bivšega dominikanskega samostana v Ptuj.

Najučinkovitejše in najbolj ohranjene stavbe pripadajo t. zv. dvoranskemu tipu, dočim se nam ni niti ena stavba starejšega, bazilikalnega tipa nedotaknjena ohranila.

Dvoranske stavbe so eno-, dvo- in troladijne. Z izjemo podružnice v Dvoru pri Polhovem Gradcu, čije glavni prostor, razdeljen po dveh vrstah slokih stebrov v tri enako visoke ladje, je prekrit z lesenim stropom (1. pol. XVI. stol.), so vse večje cerkve razen enega, pozneje opisanega tipa v vsej notranjščini obokane. Med enoladijnimi stavbami je nedvomno arhitektonsko in estetsko najpomembnejša bivša samostanska cerkev v Pleterjah. Poleg estetskih kvalitet se odlikuje po izredni akustičnosti.

Med dvoladijnimi stavbami se odlikujeta podružnici pri Sv. Primožu nad Kamnikom in pri Sv. Petru nad Begunjami.

Pretežna večina dvoranskih stavb pa je troladijna. Najstarejša in arhitektonsko in estetsko vsestransko pomembna in zanimiva je božjepotna cerkev na Ptujski gori iz začetka XV. stol. (sl. 13.). Odlikuje se dalje skupina farnih cerkvâ Kranj, Škofja Loka (sl. 20.), Radovljica in Št. Rupert iz konca XV. stol. ter velika stavba cerkve sv. treh kraljev blizu Sv. Benedikta v Slov. goricah. Posebnost svoje vrste je prezbiterij kapiteljske cerkve v Novem mestu, pod katerim se nahaja proti gotskemu običaju obširna, prostorno lepa, obokana kript.

Proizvodov ostalih umetnostnih strok se nam je razen stenskega slikarstva, o katerem bomo posebej govorili, le malo ohranilo; posebno pomembnih ali estetsko učinkovitih del je malo. Bogato rezljane korne klopi v prezbiteriju župne cerkve v Ptuj iz l. 1446 (prim. J. Felsner, Pettau, str. 74) so dragocena izjema. Od krilnih oltarjev te dobe omenjam samo primer v kapeli pod korom v farni cerkvi v Ptuj in velik, toda zelo pozen oltar v cerkvi sv. treh kraljev pri Sv. Benediktu v Slov. goricah. Nekaj drugih predstavlja umetniško brezpomembna dela, od največ drugih pa so se nam ohranili samo posamezni deli. Zelo dragocena sta sedaj sicer baročno maskirana dva tridelna kamenita oltarja s kamenitimi kipi v cerkvi na Ptujski gori in prekrasen kamenit oltarni baldahin, stoječ sedaj zunaj cerkve na severni strani, vse iz prvih desetletij XV. stol. Razvojno zvezanih skupin med našimi gotškimi kiparskimi ostanki, ki so sporadični, se nam dosedaj ni posrečilo ugotoviti. Gradivo je pa vseeno precejšnje (gotški kipi so večkrat ohranjeni in neopaženi v baročnih oltarjih XVII. stol.). Stilistično slede razvoju te umetnosti v Srednji Evropi, ki odgovarja v glavnih obrisih razvoju slikarstva, o katerem bomo še obširneje govorili. Najzanimivejša in posebnega študija vredna je nedvomno skupina spomenikov na Ptujski gori. Za študij gotškega kiparstva bi bilo nujno treba pritegniti tudi študij kamnoseških delavnic, ki so izvrševale skulpturalno opremo razkošnejših stavb, kjer so rabili plastiko za okras sklepnikov rebrastega svoda (sl. 22.), konzol, nadvratnih čel, oklenjenih od šilastega loka in portalne preklade, in podobnega (prim. tudi podokenske, z reliefi okrašene police hiše na glavnem trgu v Kamniku). Ikonografsko zanimiv bi bil posebno študij kipov gotških Madon. Lep primer iz konca XV. stol. se nam je ohranil v srebrni Madoni vzboklega tolčenega dela v kamniški farni cerkvi (sl. 21.).

Važno vlogo je v gotški umetnosti igralo slikarstvo na steklo. Od tega se je ohranilo pri nas le malo ostankov. Najbolje ohranjeni primer sta dve okni v podružnici na Bregu pri Predvoru nad Kranjem iz prve polovice XV. stol. (sl. 19.).

Važni za študij razvoja slikarstva so poleg stenskega slikarstva rokopisi z miniaturnami, posebno oni, ki so nastali v Kranju začetkom in koncem XV. stol. Od slikarij na les, ki so krasile po večini krilne oltarje, se nam razen malenkostnih ostankov (n. pr. v ptujskem muzeju) ni skoro nič ohranilo. Eno najpomembnejših tozadevnih del, slike krilnega oltarja iz župne cerkve v Kranju iz konca XV. stol., je bilo pred par desetletji prodano na Dunaj in se nahaja sedaj v skladišču dunajske dvorne galerije.

Gotske dragocenosti, posebno umetnostno pomembne, so redke, ker so jih uničile časovne sile, posebno na Kranjskem l. 1526 splošna

rekvizicija takih predmetov v svrhu pokritja stroškov vojne proti Turkom.

Do gotike nimamo znakov, ki bi dokazovali kako aktivno razmerje nas kot mase do zapadnoevropske umetnosti. Šele pozni srednji vek, ki ga v socialnem oziru označuje postanek in razvoj meščanstva, je izpremenil to razmerje. Čeprav je bilo meščanstvo izprva tudi kulturnokolonizatoričen element, je vseeno po svojem družabnem značaju, ki mu je lasten, dobilo takoj stik z zemljo in narodom, med katerim se je selilo in tako zbližalo tudi umetnost, ki jo je prinašalo, z narodom. Po meščanstvu smo postali prvič deležni intenzivnejšega sožitja z zgornjo plastjo kulture. Poleg prejšnjih naročnikov, ki so bili bržkone skoro izključno tujci, nastopi naročnik meščan, ki je ali udomačen ali pa že tudi po krvi domačin. Njemu se pridruži tudi izvršitelj domačin. Menihu v samostanu se pridruži in ga nadomesti lajik meščan. Johannes Aquila je meščan radgonski, Johannes de Laybaco meščan ljubljanski, Friderik, njegov oče, meščan beljaški itd.

Gotika tudi že ustvarja tipe umetnin, ki so nastali nedvomno v ozki, intimni zvezi z narodom in njegovimi umetniškimi potrebami, tako da je po njih začel proživljati zapadnoevropske umetnostne forme, ki so med njim nastopale. Dvoje pojavov se mi zdi v tem oziru posebno važnih: prvič tip podeželske cerkvice; drugič gotsko slikarstvo.

Podeželska gotska cerkvice nam predstavlja z rebrastim svodom obokan prezbitarij, združen po šilastem slavlolu s prostorom za občino, ki je pravokoten in prekrit z ravnim lesenim stropom. Strop je redno poslikan, navadno patroniran, stene navadno tudi od vrha do tal poslikane, tako da nastane pestro, domače, nekako toplo ozračje, ki tvori estetsko vsebino teh prostorov. Kako priljubljen in narodovim potrebam odgovarjajoč je bil ta tip, nam najbolje dokazuje njegova razširjenost in dolgo življenje daleč v dobo baroka do začetka XVIII. stol. Večina ohranjenih stropov je bila pozneje obnovljena, ohranili pa so se nam vseeno vsaj posamezni deli in pa en prav dober primer iz poznogotske dobe v cerkvici sv. Petra pri Sv. Primožu nad Kamnikom (sl. 23.). Nedvomno največja stavba tega tipa je bila stara župna cerkev v Turnišču v Prekmurju, ki je sedaj obokana; ena največjih in po svojem okrasu gotovo najučinkovitejših tudi podružnica na Muljavi pri Stični, ki je bila žal pozneje obokana. Dober primer, čeprav v baročni dobi restavriran, nam predstavlja radi celotnega razpoloženja še danes podružnica na Gostečem pri Škofji Loki.

Glavna vloga v opremljenosti tega tipa cerkve je pripadla stenskem slikarstvu. Važnost te vrste umetnin leži v verskovzgojnem momentu, ki ga vsebujejo, in pa v tem, da se da zanje pogosto dokazati domač postanek.

Število ohranjenih spomenikov te vrste je izredno veliko. Skoro bi si upali trditi, da je bila vsaka podeželska cerkev prvotno slikana, čeprav pogosto ostankov ni več mogoče zaslediti, ker so bili uničeni.

Najstarejši spomenik stenskega slikarstva v Sloveniji hrani Prekmurje v spodnji plasti slikarije prezbitarija stare župne cerkve v Turnišču, ki sem ga že omenil (iz konca XIII. ali iz začetka XIV. stoletja). Ta slikarija, ki je izvršena po romanskih ikonografičnih shemati, je interesantna poleg drugega tudi tehnično, ker je izvršena na podlago iz zgla-jene rumene gline, preko katere je potegnjenih nekoliko plasti beleža, na katerega je slikar slikal. Po starosti drugo slikarijo nam predstavlja spodnja plast slikarij v cerkvi v Selu v Prekmurju ter spodnja plast na Jezerskem, obe iz prve polovice XIV. stol. Od srede XIV. stol. pa imamo sklenjeno vrsto takih spomenikov, na katerih lahko precej natanko zasledujemo razvoj slikarstva konca srednjega veka pri nas. Najstarejša datirana skupina so slikarije, ki se grupirajo okoli Johanesa Aquile iz Radgone v Martjancih, Selu, Turnišču, Murski Soboti in Velemérju v Prekmurju. Ta skupina obsega nekako dobo od sedemdesetih let XIV. stol. do dvajsetih XV. stol. Na Kranjskem so še iz XIV. stol. slike spodnje plasti cerkve sv. Nikolaja v Žužemberku, ki je po neuspeli restavraciji uničena. Iz okoli dvajsetih let XV. stol. so slike prezbitarija v Žirovnici na Gorenjskem; slede stilistično starinske, toda bržkone zastale in po mojem že v sredo XV. stol. spadajoče slikarije prezbitarija cerkve sv. Janeza ob Bohinjskem jezeru. Znana osebnost kranjske slikarske zgodovine je Johannes meščan ljubljanski, sin beljaškega slikarja Friderika, ki je prenesel slog svojega očeta na Kranjsko in imel nedvomno precejšen vpliv. Slikanje prezbitarija in zunanjščine cerkve sv. Nikolaja na Visokem pod Kureščkom je izvršil leta 1443, cele cerkve na Muljavi pa l. 1456¹ (sl. 18.). Datirane so dalje freske v Crngrobu, ki so deloma še pod beležem, z letnico 1453, v Mačah nad Preddivorom pa z letnico 1467. Razen naštetih so najvažnejši spomeniki tile: Suha pri Škofji Loki (sl. 15.), ki predstavlja dekorativno izredno učinkovit, pa tudi barvno prav dobro ohranjen slikan prezbitarij iz druge polovice XV. stol.; Bodešče in Sv. Peter na Vrhu nad Želimljami predstavljata najizrazitejši realizem v kmečkem okusu pretiranih gest in mimike. Posameznosti so pri Sv.

¹ Ponovna natančna preiskava o priliki odkritja zabeljenih delov teh fresk l. 1922 je dognala, da je letnica, ki sva jo poprej oba s Hauserjem čitala za 1453 nedvomno in obakrat, pod streho in v prezbitariju, 1456. Poteza črke i se obakrat jasno razlikuje od krakov u s tem, da je nad njenim krakom čisto jasna pika, ki je kraka u nimata. Skrajna obledelost napisa v obeh slučajih je povzročila pomoto.

Petru kljub popolnoma rokodelski izvršitvi v barvi in ekspresiji izredno učinkujoče (sl. 14.). Višek realistične umetnosti nam predstavlja prezbitarij sv. Ožbalta na Jezerskem iz konca XV. stol. Iz začetka XVI. stol. imamo dragocen primer v prezbitariju cerkve sv. Urha na Križni gori pri Škofji Loki. Iz nekako tretjega in četrtega desetletja XVI. stol. je važna skupina del mojstra prezbitarija sv. Ožbalta (prezbitarij sv. Ožbalta pri Škofji Loki datiran iz l. 1534), ki je skrajno dekorativen in shematičen v svoji potezi, a kljub temu vzbuja veliko pozornost (sl. 17.). Njegovo največje delo je slikarija cerkve sv. Petra nad Begunjami. Kako v smeri, ki jo zastopa mojster prezbitarija sv. Ožbalta, slikarstvo propada sredi XVI. stol. v samouško rokodelskem dekorativnem slogu, nam kaže najbolj jasno slavalok cerkve na Taboru pri Grosupljem.

Če po povedanem v duhu rekapituliramo značaj take slikane podeželske cerkve, vidimo, da jo odlikuje preprosta prostorna razporeditev, pestra barvnost in poljudna počnost. Za njeno poslikanje je obstajal več ali manj stalen shema, po katerem so slike razvrstili po stenah notranjščine. Pa tudi zunaj se pogosto najdejo slike, posebno na fasadi, ki je n. pr. na Godeščah pri Škofji Loki posvečena ikonografično zelo zanimivi poslednji sodbi (sredi XV. stol.). Skoro redno najdemo na eni izmed zunanjih sten slike sv. Krištofa velikana, ki zavzema vso višino stene in mora biti daleč viden, ker je bilo razširjeno praznoverje, da kdor ga zjutraj pogleda, tisti dan ne bo nesrečne smrti umrl. (Z letnico 1443 je datiran sv. Kr. v Troščinah.) Razen te se najdejo pogosto tudi druge slike. Bogata je bila notranjščina in, kakor rečeno, razvrstitev slik dobro premišljena in poučno sistemizirana. Za več ali manj idealen primer si lahko vzamemo Muljavo, katere okras je vsaj v glavnih ikonografičnih potezah po odkritju ladje l. 1922 sedaj pojasnjen. Na notranji strani zapadne stene nad glavnim vhodom zavzema celo ogromno steno slika poslednje sodbe s sodnikom, vstajenjem mesa in izrazitim kontrastom pekla in nebes. Severno steno ladje zavzema skoro v vsi njeni dolžini slika sv. treh kraljev, ki po kontinujočem pripovednem načinu slika slovo sv. treh kraljev, njihov pohod na konjih in poklon v Betlehemu. Severna stena skoro nikdar prvotno ni imela oken, zato je bila edina pripravna za tako veliko kompozicijo. Na južni steni je naslikana v več prizorih povest o Savlu-Pavlu ter v bližini slavaloka votivna slika, predstavljajoča kronanje Marije z dobrotnikom, bržkone opatom stiškim Ulrihom; verjetno je bil na tem mestu tudi lastni portret slikarjev, ki pa je uničen. Na ladijni strani slavaloka je bilo verjetno oznanjenje Mariji, tako da sta se nahajala angel in Marija drug k drugemu obrnjena vsak na eni strani slavaloka. Ohranjena je

ta scena n. pr. pri Sv. Petru na Vrh ali Žirovnici. Glavna pozornost pa je bila posvečena ikonografični razvrstitvi slik v prezbitariju, ki je bil skoro redno slikan, dočim so slike v ladji pogosto izostale. V slavaloku samem se previja dvojna trta, tvoreča ovalna polja, v katerih se nahaja v doprskih podobah rodovnik Jezusov. Na notranji strani slavaloka je spodaj na vsaki strani po ena svetnica, zgoraj pa popolnoma uničena daritev Kajna in Abela, tako da se ta dva nahajata vsak na eni strani slavaloka. Stene so po višini razdeljene v tri pasove. Spodnjega izpolnjuje slikan zastor; v glavnem pasu v višini oken se nahajajo na severni steni in ob oknih pod slikanimi arkadami stoječi dvanajsteri apostoli, na južni steni pa scene iz Marijinega življenja od oznanjenja do smrti. V tretjem pasu, zavzemajočem trikotna, med svodne kapice segajoča polja sten, so se nahajali prizori trpljenja Gospodovega od debate v templju do vstajenja. Na svodu so kapice prepuščene simbolom evangelistov in angelom — nebesom. Pri popolnejših primerih kot je n. pr. Suha pri Škofji Loki se nahaja tu v sredi Jezus kot kralj nebes in zemlje, obdan od simbolov evangelistov in angelov z napisnimi trakovi, vsebujočimi besedilo kake cerkvene himne v rokah (n. pr. Regina coeli laetare itd.).

Ta dekorativni sistem, ki je sestavljen očitno iz poučnih razlogov, je velezanimiv in obenem, kar se razmerja gotske umetnosti do ljudstva tiče, najvažnejši del cerkvene umetnosti. Bil je estetsko dekorativno izredno plemenit in je bodril v ti smeri okus na eni, na drugi strani pa je bil po svoji vsebini, rekli bi slikani pridigi, ljudstvu vsaj tako blizu in razumljiv kakor današnji križev pot, ki pa umetniško po večini daleč zaostaja. Poučnost slik, preprosta domače topla estetika učinka prostora opisane podeželske cerkve in meščanski element, ki je vedno bolj dobival korenine v narodu, so momenti, ki so zbližali naš narod z umetniškim mišljem in hotenjem, kakor ga je prineslo k nam od zapadnih narodov prevzeto krščanstvo. Naš narod je potom meščanstva stopil v živ stik z zapadnoevropsko kulturo, postal je napram nji prvič potom meščanov-umetnikov aktiven in zato se ni čuditi, če se je gotika globoko zajedla v osnove njegovega umetniškega hotenja. Celó XVI. stol., ko v Italiji nastane iz renesanse barok in v Nemčiji iz gotike takozvana nemška renesansa, se naša umetnost krčevito drži gotskih oblik. Gotika kot problem, kot živ konstruktivni organizem je sicer tudi pri njem od srede XVI. stol. dalje mrtva, a vseeno se vzdrži v zunanostih in posameznih elementih pri nas v začetek XVII. stol. Deloma celo do konca XVII. stol. Najpoznejši datiran primer, ki mi je znan, je farna cerkev pri Sv. Križu nad Jesenicami, kjer je plitva kupola iz l. 1683 preprežena s slabotnim rebrovjem in sklepniki, da bi na-

pravila vtis gotskega svoda. Omenjeni tip podeželske cerkvice pa preide skoro neizpremenjen v barok in preživi celo XVII. stol. Koncem gotske dobe; posebno v XVI. stol. so tudi posamezni elementi monumentalne stavbarske umetnosti ravno potom meščanske posvetne arhitekture našli pot tudi med ljudstvo na deželo in postali domači. Takih elementov (okvirov oken, portalov, arkad itd.) najdemo še nebroj po na zunaj že zdavnaj moderniziranih hišah v Ljubljani, Kamniku, Kranju, Škofji Loki, Radovljici in Ptuj. Tudi pri zidanih delih starih kmečkih hiš jih redno najdemo; opozarjam samo na škofje-loško okolico.

Tako jasno vidimo, kako iz zgornje umetniškokulturne plasti, ki pljuska v podobi kolonizacije kot posvetna in posebno cerkvena umetnost preko naših krajev koncem srednjega veka, polagoma sicer, toda stalno prodirajo elementi v ljudsko umetnost ter se lahko tudi potom umetnosti nazorno zasleduje proces evropeizacije našega naroda, ki je, kar se tiče njene pasivne strani, v XVI. stol. toliko kot dovršena.

Kar se razvoja umetniških problemov tiče, sledimo zapadu korak za korakom; včasih sicer za par desetletij, pa tudi pol stoletja zaostajamo, a glavno je, da preidejo pred očmi našega naroda v provincialni obliki vse važne faze razvoja zapadnoevropske umetniške kulture. V stavbarstvu imamo v XII. in deloma že začetkom XIII. stol. izrazit romanski slog, potem v prvi polovici XIII. stol. izrazit prehod v gotiko; v XIV. in XV. stol. preživimo vse važne razvojne stopnje gotike; v stavbarstvu od bazilikalnega prostorno razkosanega tipa k prostorno enotnemu dvoranskemu ter od konstruktivno vsestransko doslednega k bolj igrivemu, v kiparstvu in slikarstvu pa od idealizma XIV. in prve polovice XV. stol. k realizmu druge polovice XV. in začetka XVI. stol., na kar se polagoma začno vrvati elementi nemške renesanse ter se kvaliteta del pred bližajočo se reformacijo očitno poslabšuje.

Sredi XVI. stol. nastane važna cezura, povzročena po reformaciji, ki tvori najnaravnejše in kot bomo videli, eno najvažnejših razdobji tudi v razvoju umetnosti naše domovine.

ZAPISKI.

SLOVSTVO.

Ksaver Meško: **Ob tihih večerih.** (Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg, II. izdaja, Ljubljana, 1923.) **Naše življenje.** (Narodna knjigarna, Ljubljana, 1922.) Meško je pesnik, ki izpolnjuje svoj krog v slovenskem slovstvu tako izključno, da si prostor, na katerem stoji in si ga je sam izvojeval, varuje sam. Od »tihih večerov« do »življenja« ni poti vzdolž temveč kopanje na globoko.

Napačno bi bilo, če bi v Mešku iskal novelista naših dni, novelista, ki zajema iz vznuranih valov

življenja, ki ga zanima dramatično dejanje in nehanje, demonično snovanje in čuvstvovanje tujih duš; Meško je povsod sam srce svojih umotvorov. In zgoraj imenovani zbirki sta kot dva mejnika dokaz njegove umetniške sile.

Meško ne nudi estetskih presenečenj. Meško ni borec, on je pesnik-lirik, njegova umetnost je muzika, samoizpoved kulture. Njegovo delo je našemu času potrebno, ker brani srčno kulturo, brani in izpoveduje človečnost.

Meško ni borec, Meško je branitelj vsega slabotnega, brezbrambnega, idealnega. Njegova lirika je prenežna in prerahločutna, da bi vpila čez cesto, sama vase zasanjana snuje in odgrinja tajne lastnega srca, jih v svoji mistični ožarnosti odbija in išče v tujih srcih. Zato je pristnejša in vernejša sami sebi v »tihih večerih« nego v »življenju«, kajti rosnost te poezije, ves njen čar in mik je v tem, da diha v sveti samoti izven ljudi kakor lilija, ki se je dih sveta ne sme dotakniti, da ne izgubi svojega beločistega sijaja. V čem je čar melodije? Isti čar imajo Meškove umetnine. Meško ne znači niti cinizma niti duha, zapletenega in zadržanega v zanke lastnega intelekta, on ni esprit, on je čuvstvo, hrepenenje, kultura še neuklonjenega idealizma, kultura čistega idealizma v svojih umetninah in v svojem življenju, ki so mu te umetnine le veren odsev. Kdor hoče Meška prav dojmiti, mora postati »Ciganček« in doumeti skrivnost, blaženost in bolest glasbe, kdor hoče kulturnega človeka doumeti, mora prisluškovati Mešku »v ječi« in v dnevih koroškega plebiscita. Besede, ki so ujele te srčne utripe, te težke ure strašnih muk, so izraz neposrednih krikov do groze trpeče duše.

Rekel sem, da je Meškovo delo našemu času potrebno, živa priča je vsakemu, ki hoče in veruje, da je kultura nad silo, da zmaga duša nad snovjo. Meškova umetnost je kraljestvo plahih, koprnečih, mladih in lepote žejnih duš: vse te bodo vnovič šle »ob tihih večerih« za sladkimi sanjami, vse te bodo potrjene v pričakovanju neznane sreče in čudežne lepote. »Naše življenje« pa ostane nam vsem pristen dokument resničnega telesnega in duševnega trpljenja idealnega, zaradi domovine preganjanega moža. N. Velikonja.

Dr. Ivan Lah: **Angelin Hidar.** Starokorotanski roman. Ilustriral Rajko Šubic. 1923. Založila Tiskovna zadruga v Ljubljani. Natisnila Delniška tiskarna v Ljubljani. »Angelin Hidar«, ki je izšel v knjigi kot ponatis iz L. Z. (1922), je problematičen poizkus, ustvariti ob ljudskem, večerniškem novelstvu umetniško močnejše delo po vzoru starejše romantične okusnosti (Mérimée). Ne bom zanikal, da preprosti bralec Lahovega »starokorotanskega romana« ne bo imel užitka. Odločno pa moram povedati, da bi Lah sam ne smel biti tako naiven, češ, da je ta, iz vseh mogočih starih in mladih, tudi že književnih in tipičnih snovnih krogov zajeta konglomeratna nemška volksbuchovska fabula slovenski Korotan. Umetnostni dovtip Lahov je prav tolik kakor razprto tiskani atributov polni prednji stavek. Seveda, če bi bil Hidarja

napisal kak Drabosnjak ali Andreaš, bi sodil malo drugače. Pa ga je Lah in l. 1922. in še za Ivana Albrechta nesrečnim poizkusom oknjižiti koroško pravljico. Čudim se, kako je mogel »Hidar« v Zvon. V knjižni obliki ga prej priporočim. Naše korotanstvo pa bo mimo »Hidarja« vendar še vedno »Miklova Zala«.

Dr. I. Pregelj.

Charles de Coster: **Ulenspiegel in Lam Dobrin**. Poslovenil Anton Debeljak. V Ljubljani, 1923. Založila Tiskovna zadruga. Natisnila Delniška tiskarna v Ljubljani.

Tiskovna zadruga vrši po načrtu slovensko prosvetno delo, odkar je prevzela kot založnica posle starejših, zdaj nekam ohromelih založniških zavodov. Eno najjačjih književnih podjetij te zadruga je Prevodna knjižnica. Deveta knjiga vsebuje prevod obširnega in slovitega poema, ki ga je napisal v francoščini veliki belgijski romantik Charles de Coster. Poem je homersko nazoren in sočen oris flamske zemlje, duše, besede in šale, poleg Hugoja, najpopolnejše, kar je ustvarila romantika v francoskem jeziku. Prevod je torej čin. Nekako osmino je prevel Župančič. Bilo bi poučno primerjati, kako prevaja Župančič, kako Debeljak. Reči moram, da ni opaziti velike razlike, če izvzamem, da Debeljak vendar ponekod pretirava s »pleteršništvom«. Sploh to pleteršništvo! Čul sem, da ga visoko naobražen slavist ljubljanske univerze odklanja. Kar načez? Ne bo šlo. Povsem opravičeno se mi zdi presajanje tujega arhaizma z analognim zgodovinskim in lokalnim slovenskim izrazom. Kako naj sicer ohranimo vonj izvirnika, ki mora obdržati prav ta vonj besede? Manj umestno bi bilo posluževati se zakladov iz slovarja pri klasicitetah renesančne, objektivne, anacionalne umetnosti, n. pr. Dantejeve, Tassove, Petrarkove. Kaj pa v izvirnih slovenskih umetninah? Res je, da se sliši nekam trpko: iz slovarja črpam. Res je pa tudi, da to črpanje bistveno ni nič drugega kakor kar so delali Prešeren, Jurčič, Levstik, Finžgar in Prelesnik in Župančič, ki so rabili (mlajši le deloma) mesto mrtvega slovarja živi, v ljudstvu nabrani besedni zaklad. Slavist bi smel po moji sodbi le tam grajati, kjer bi opazil, da umetnik Pleteršnika rabiti ne zna. Dvomim celó, da sme kot slavist grajati nekaj, kar je bolj estetično pogrešeno, kakor pa slovniško, kakor se je n. pr. Štrekelj spodtikal ob nemških pesnikih narečja, kjer vnašajo v pristni narodni ton besednost knjige, kakor podobno tudi Hrvat Domjanić štokavstvo v kajkavstvo. Slovenecem resna knjižna umetnost v narečju sploh ni možna. S čim naj tedaj slovenski umetnik folklorno riše čuvstvovanje preteklih slovenskih dob? Ali bo smel zajeti od nemškega sloga v Trubarju, Pohlinu, očetu Bleiweisu? Kar sme, je samo zgodovinsko besedišče. Grajati pa sme slavist prestopke kakor: medenica = Frauenbecken, polnica v pomenu sedanje punice (dr. Breznik — Preglju). Tudi to beleži po pravici, ali rabi pisatelj ekzotičen izraz v objektivnem ali direktnem, dramatičnem govoru. Bistveno pa nove besedne struje iz Pleteršnika slovničar ne sme zanikati.

Umetnikova dolžnost pa je, da estetsko-kritično zajema iz mrtvega, oživi, kar je mehansko zbrala pridnost. Seveda eno gre še nad pleteršništvo: živo ustvarjanje. Zato pa, da zamer ne bo: Dovolj slovarja. Živela zdrava ustvarjena beseda! Debeljakova knjiga sicer ni poljudna. Tudi ni za ljudi. Močna tendencioznost je. Dr. I. Pregelj.

1. A. Conan Doyle: **Zgodbe Napoleonovega huzarja**. Prevel V. Mihajlovič. Ljubljana, 1923. Založila Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg.

2. Frederick Marryat: **Morski razbojnik**. Iz angleščine prevel I. M. Ljubljana, 1923. Založila Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg.

3. Maurice Leblanc: **Arsene Lupin. Gentleman — vlomilec**. Poslovenil Vladimir Levstik. Ljubljana, 1923. Založila Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg.

4. Marguerite Burnet-Provins: **Knjiga za Tebe**. Poslovenil Alojz Gradnik. Ljubljana, 1923. Založila Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg.

5. Šest angleških povesti. Poslovenil Jan Baukart. V Mariboru, 1922.

6. **Mati narava pripoveduje**. Prirodopisne pravljice. Spisal K. Ewald. Slovenski mladini povedal P. H. Natisnila in založila Učiteljska tiskarna v Ljubljani, 1923.

7. Waldemar Bonsels: **Prigode čebelice Maje**. Roman za deco. Poslovenil Vladimir Levstik. V Ljubljani, 1923. Natisnila in založila Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg.

8. Friedrich Schiller: **Marija Stuart**. Tragedija v petih dejanjih. S porabo Cegnarjevega prevoda poslovenil Oton Župančič. V Ljubljani, 1923.

Prevaja se dandanes v Sloveniji prav po vzgledu Hrvatov in Srbov kar vse vprek, dobro in slabo. Knjiga mora biti, če sodim po tem, zelo potrebna in tudi gre. Saj Kleinmayr celo ponatiskuje (1), dasi tega ne navaja. Zdi se mi, da sploh odločujejo bolj praktični nameni. Slovenski izvirni knjigi tako bogatenje slovenskega knjižnega trga ni v korist. Tudi ne priča o velikem obzorju založnikov. Med naštetimi osmimi knjigami zaslužite le dve (7, 8) podčrtane omembe. Doyle je prijetno slovensko berilo. Vsega besednega karakteristikona v izvirniku pa prevajatelj ni umel podati. To je težek posel, podati vonj francoskega bramarbstva v ustih angleškega fabulista. Marryat (2) je tako star, kakor so vedno mladi naši šolski otroci, ki bi se utegnili spričo mikavnejših zgodeb novejšega izvora vendar dolgočasiti ob »razbojniku«. Prevod iz Leblanca (3) je lep in dober, če izvzamemo neslovenski naslov. Gradnik (4) prevaja iz romansčine odločno bolje nego iz srbohrvaščine. Čuda ni. Saj je po okusu in telesu — zapadnjak. Knjiga je že pretirano prefinjena poltnost moderne erotomane, ženski in francoski D'Annunzio. Ni zdrava ta »visoka pesem« moderne žene. Carducci bi pljunil, dasi je branil Romanke, ko so mu mlajši slavili germansko Gretchen. Irving, Poe, Dickens zaslužijo prevoda, pa v boljši in izdatnejši meri kakor je to storil Baukart (5) najbrže ob inem

evetniku. Ewalda presajati po Pengova poljudni mohorski knjigi je drzno knjigotržno podjetje (6). Odbija v knjigi popolni nedostatek poezije in preočito kažoč se socialnodemokratski, nemški materializem. Je že vse kaj drugega Bonsels (7), dasi bi knjigo Mahnič odklonil. Berilo za zrelejše srednješolce. Nižješolci so se smejali samo ob dovtipu kobiličinih nog »kazalca na polsedmih«. Čin je Župančičev prevod (8); osvojil si je šolo ne le kot knjiga iz kr. zaloge šolskih knjig, tudi sam po sebi. Lokar je napisal uvod. Pozabil pa je potrebnega realnega komentarja po vzgledu nemških podobnih izdaj. Knjiga je izšla v salon-ski in šolski opremi. Dr. I. Pregelj.

Najnovejša raziskavanja po zgodovini starejšega slovenskega slovstva. Fr. Kidrič je izdal v zadnjem času tri važne razprave, ki bistveno poglobljajo in razčiščajo naše znanje po protestantovski in protireformacijski slovstveni zgodovini. Prvi članek je izšel v praški »Slaviji« l. 1922¹ pod naslovom: O sumljivih naslovih knjig v zgodovini južnoslovanskega pismenstva reformacijske dobe. Sestavek pojasnjuje celo vrsto dvomljivih eksistenc v naši protestantovski slovstveni zgodovini. Izvajanja pisateljeva so, kolikor morem slediti, popolnoma neizpodbitna v okviru navedenega, dosedaj znanega gradiva. Kar se tiče podatkov letaka ob 400 letnici Lutrove smrti, ki je bil prinesen iz Astrahana, ter njegove trditve o slovenskih knjigah, prinesenih l. 1559 v Moskvo, sem se prepričal po Librovičevi »Istorija knjigi v Rossiji«, ki pisatelju ni bila dostopna, a jo jaz slučajno imam, da njeni podatki ne vsebujejo nič več kot je podal K. Tautz v Zentralbl. für Bibliothekswesen. Librovič nikjer ne govori o slovenskih knjigah; naprej pa citiranega pisma ni mogoče zasledovati, ker ne pové, odkod ga pozna.

Drugi sestavek je izšel v »Časopisu za slov. jezik, književnost in zgodovino« III. l. str. 78 sl. pod naslovom: Opombe k protiref. (katol.) dobi v zgodovini slovenskega pismenstva. Ta vsebuje najprej kronološki seznam slovenskih tiskov in rokopisov od l. 1600 do 1764, potem pa rešuje več posameznih nejasnih vprašanj te dobe, kot n. pr. Ingenerijev in Čandikov katekizma, letnico postanka Spokorjeina Ene imenithne Gresknize, Kasteleciana, Vorenčevo biblijo, Repeževo Shtimo boshjo, Hrenovo in Schönlebnovo izdajo evangelijev in listov, Pa glavčevo pesmarico in celo vrsto drugih. Te opombe tvorijo samo aparat za »Stanje slov. pismenstva tik pred začetkom preporoda«, ki izide v prih. letniku Časopisa.

Tretji je izšel v »Bogoslovnem Vestniku« III. l. str. 149 pod naslovom: Doneski za zgodovino slovenskega lekcionarja in slovenske pridige od konca srednjega veka do l. 1613 (1699). Tu je Kidrič dokazal na podlagi glos iz konca XVI. in začetka XVII. stol. v tiskanih misalih in nekaterih pridigarskih zbornikih, da

¹ »Slavia« je po Jagićevem Archivu f. slav. Phil. najvažnejše mednarodno slavistično glasilo.

so prevajali takratni slovenski duhovniki evangelij in event. tudi epistolo predvsem iz misala, ki je imel takrat majhno, priročno obliko, pridige pa po latinskih predlogah sproti na slovenščino. Pridigarski in leksijski slovenski teksti iz dobe pred l. 1613 ne dopuščajo razlage, da bi bila obstajala pred in med reformacijo kaka posebna slovenska katoliška literarna tradicija. V spomenikih se zrealijo le razne faze rahlih poskusov brez smotrene zaporednosti. Teksti, ki so nastali proti koncu 16. ali v zač. 17. stol., pa pričajo tudi, kakšen kulturni činitelj je bila Dalmatinova biblija.

Navedeni spisi nam že sedaj odkrivajo toliko novih pogledov v literarno zgodovino protestantovske in protireformacijske dobe in polagajo tako trdne temelje za bodočo zgodovino, da ne bi bilo prav, če bi šli molče mimo njih. Obenem nam pričajo tudi o ogromnem kulturnem pomenu univerze v Ljubljani. Delo, ki ga je tu z uspehom začel Kidrič, more vršiti namreč edino učenjak, ki živi v naši sredi, kjer ima deloma edino v ljubljanskih bibliotekah dostopne neobhodne literarne pripomočke in stalen stik z najdišči teh in podobnih spomenikov, katerih velik del je postal znan šele po Kidričevem in njegovih sodelavcev prizadevanju v zadnji dobi. Nebroj jih je pa še neznanih po podeželskih, pogosto hribovskih župnijskih arhivih in zavrženih starih knjižnicah pod strehami cerkva in župnišč. Kidrič je začel hvale vredno in važno delo in če mu bodo sledili ostali vseučiliški profesorji z enako vnemo v dosedaj nepoznano in neocenjeno domače gradivo, bo to najlepša apologija naše znanosti in njenega ognjišča. Kako se od te strani res pogloblja naša kultura glede na poznanje njene preteklosti kakor tudi na ustvarjanje temeljev za bodočnost, o tem nam pričajo uspešno začeta podjetja, ki bi jih brez univerze nikdar ne imeli: Humanistično društvo, ki v kratkem nastopi s svojim Zbornikom, — Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino — Bogoslovni vestnik — Zbornik za umetnostno zgodovino — Zbornik znanstvenih razprav, ki ga izdaja pravna fakulteta, in knjiga »Iz ljubljanske šole za arhitekturo«, s katero se nam je predstavila arhitekturna stolica. Frst.

Dr. Ivo Šorli: V deželi Čirimurcev. Podzemski povest za mladino. — Založila Tiskovna zadruga v Ljubljani. 1922.

Čirimurci so simpatičen podzemeljski rod in imajo to nesrečo, da prideta k njim dva človeška otroka. Zgodba je prikladna za politične otroke. Ker pa človek do pubertetne dobe jemlje besedo in zgodbo tako, kakor je pisana, ne bo mogla mladina prebaviti surovosti, neestetičnih dogodivščin v povesti, tudi pogrešam v kompoziciji in slogu estetičnih elementov. Dejanje se razreši s silo. Morda je taka deviza pripravna za vzgojo nasilnikov, ni pa prikladna za vzgojo in estetično oblikovanje mladega človeka, ki ga hočeš imeti svobodnega, širokogrudnega človeka državljana. S silo razmotati dejanje je umetniško ceneje, toda duha sila ne razodeva! Tudi zadnji poglavarjevi nauki ne morejo tega zabrisati. Šorlijevo zgodbo

priporočam vsem onim, ki bero samo dnevno časopisje, za deco je vzgojno in estetično nezadovoljiva, povrhtega so pa tudi risbe surove.

Narte Velikonja.

Josip Kozarac: **Tena.** Predgovor napisao dr. Branko Vodnik. (Narodna knjižnica sv. 70—72.) Zagreb, 1922. Strani 64. (V cirilici.) Modernega slavonskega Reljkovića Josipa Kozarca je Slovencem predstavil Ilešič. Vodnik pravilno veli o njem, da ni ne velik umetnik ne globok sociolog. V noveli o Teni (Terezi) riše Kozarac nekaj tip slavonske ženske. Ni se mu posrečilo, da bi v tisti globini predočil kakor Rusi, v tisti meri ogrel za študijski predmet kakor Francozi. Ni psiholog, ni artist. Nima ljubezni in je kaj začetniški posnemalec tujega. Ker je motivno rasel preveč iz »Nane« (divje koze) in iz »Oblomova« (leni Tenin oče), bi človek dvomil celó o istinitosti barev in fiziološko-krajevnega okolja. Kljub vestnosti v tisku je vendar opaziti nekaj tiskovnih napak, pa še v uvodu. So pač v cirilskem pismu — neizogibne. Dr. I. P.

UMETNOST.

Dve razstavi. (Bucik-Dolinar v Jakopičevem paviljonu v Ljubljani; Vesna v Mariboru.)

Po daljšem presledku smo imeli zopet enkrat priliko, videti nekaj del naših živečih umetnikov. V Ljubljani sta razstavila skupno slikar Bucik (Primorec) in kipar Dolinar. V Mariboru pa so pod firmo Vesne nastopili Saša Šantel, Kopač Fr., Marčič R., Šubica Mirko in Rajko, Hinko Smrekar, Gašpar Porenta in Bucik. Ti dve razstavi medsebojno v marsičem izpopolnjujeta sliko naše sedanje umetnosti, kolikor jo zastopata; zastopata pa nedvomno njen slabotnejši in konservativnejši del. O kakem globljem iskanju z malimi izjemami, in med temi je nedvomno Dolinar, tu ni sledi, še manj o kakem revolucionarnem propagiranju nove estetike, ki je za napredek umetnosti neobhodno. Ljubljanska razstava je imela namen, pokazati najnovejša dela dveh umetnikov, v čemer je bil tudi njen relativni pomen; mariborska pa predstaviti umetniško organizacijo, toda predstavila jo je s starimi, povečini že zdavnaj znanimi deli in nikakor ne reprezentativno. Prednjačil je Fr. Kopač, in to je simptomatično; organizator Šantel je stal nekako v ozadju. Etiketa razstave je bila preračunjena na učinek na množico, za tako vlogo pa je Šantel preintimen. Kopač stoji v svojem hotenju nekje vzporedno z Bucikom, sevé na čisto drugem nivoju in z razliko, da je Bucik rafiniran rabbitelj svojih sredstev, Kopačeva pa so sploh samo na efekt preračunjena in človek niti ne vé, kje je njegovo resnično globlje znanje. Rad bi bil simbolik, to pričajo že naslovi njegovih glavnih del: Življenje in smrt, Greh, Maska, Judita, Pogled v bodočnost, pri čemer je simbolizem vselej tako dobeseden, tako vsakdanje razgledniški, da zadovolji kvečjemu še prav primitiven umetniški inštinkt. Je v teh slikah sicer neko doživetje mikavne forme, ki pa se mi zdi bolj podoživetje, ni pa globljega duhovnega pojmovanja teh skrivnosti in posebno ni

vizionarne resničnosti, ki bi bila neobhodno potrebna.

Saša Šantel je razstavil risbe in nekaj oljnatih slik. Kot marljiv ilustrator in grafik je zadosti znan, in ta razstava je dala nekaj pregled njegovega ilustrativnega dela. Priznati mu moramo — skromnost in pridnost, kar ga prijetno razlikuje od mnogih drugih. Vendar pa je ravno v risbah slaboten, neduhovit in se mu redko kaj, a to le motivno, posreči. Mnogo boljši je v slikah. Tudi tu je skromen in intimen v koloritu, kakor tudi v tehniki in kompoziciji. Svoje predmete doživlja neposredno; po večini so to pokrajine (morje, Bled, Ljubljana). V primeri z efektnim Marčičem ravno radi svoje skromnosti odnese zmago.

O ljubljanski razstavi so zadosti pisali dnevnik. O Buciku je bila sodba vseh enaka, naj so jo že povedali bolj ali manj nezastrto. Odklonilna! Zakaj? Bucik je v svojih zadnjih delih skoro izključno portretist, in sicer damski portretist. Pcdal se je torej na pot, ki je že večje kot je on zapeljala v laskajočo frazo brez globlje vsebine. Bucik je spreten, pa ne porabi svoje spretnosti za reševanje recimo strogo umetniških problemov, ki mu jih nudi model; značaj portretiranega ga sicer zanima, toda enostransko, in tako govore vsi njegovi portreti z malimi izjemami eno pesem o gladki koži, rožnatih ustnih, zapeljivih gestah in vabečih očeh. Ker od umetnosti danes pričakujemo več kot to, ker pričakujemo od nje razglabljanj, odkritij, značajev, izpraševanja vesti, novih čutnih senzacij v barvnem, linearnem in izraznem doživetju, zato je naravno, da je Bucik našel tako malo milosti. In vendar je zmožen globljih stvari. Na mariborski razstavi se me je globoko dojmila njegova deklica, v portretu izvršen obrazek blondinke, našminkanega polotroka z zasanjanimi otožnimi očmi v zlatem okviru. Tu je bil Bucik skromen, skromen je bil bržkone tudi model, ki ni zahteval od njega več kakor pokaže zrealce, in tu je segel v dušo. Na drugi strani pa je visel na mariborski razstavi drug pol njegove umetnosti, portret igralca Danila, — to pa je običajni Bucik najslabše izdaje. Je to Danilo po gotovih potezah obraza, a vendar ni to Danilo niti po izrazu obraza niti po pozi, in milje, ki ga diha slika, sploh ni njegov, pa če bi tudi on sam smatral ta portret za dober.

Bucika je spremljal v jaynost Dolinar. Ne rečem, da po zunanjem aranžmaju razstave nista spadala skup in da se nista dobro izpopolnjevala. Pokazalo pa se je zopet, da ima naša publika za kiparsko umetnost zelo slabo razvit čut, kajti šla je mimo Dolinarja k Buciku, njega pa je skoro prezrla. In vendar so bila to dela, ki so zanimiva že po svojem materialnem značaju, naj je to marmor, glina, bron ali les. Dolinar polaga na material in njega estetiko veliko važnost, in to mu štejem v dobro. Dolinarju očitajo formalni eklekticizem, in tega je res kriv. Posebno malo se mu podá Meštrovičev vpliv, ki je najbolj viden v Sfingi, Budi, kralju Matjažu. Da je res izredno sprejemljiv za vtise, naj prihajajo od koderkoli, kaže tudi leseni kipek Mati, kjer so govorili po-

ročevalci o Kraljevem vplivu itd. Zakaj posnema, zakaj se tolikokrat odziva na dela drugih, tega bržkone Dolinar niti sam ne vé razložiti. Instinkt vodi človeka po različnih, pogosto težko razumljivih potih h končnemu cilju, in jaz nad Dolinarjem nisem obupal, čeprav se mi osnutki za Jadransko banko v Beogradu zdé malo prelahki, za kar pa bodo mogoče vseeno prav dobro opravljali svojo krasilno vlogo na stavbi. Če bi Dolinar ne bil ustvaril drugega kot Krekov spomenik, kjer je doživel monumentalnost in jo tudi izrazil, in pa Matijo Gubca, ki je od vase zagrizene bolečine ožarjen, monumentaliziran domač kmečki tip, enakopraven Meštrovičevi kreaciji ali katerikoli kakega ljudskega tipa, bi ga ne smeli popolnoma zanikati, kakor bi nekateri radi.

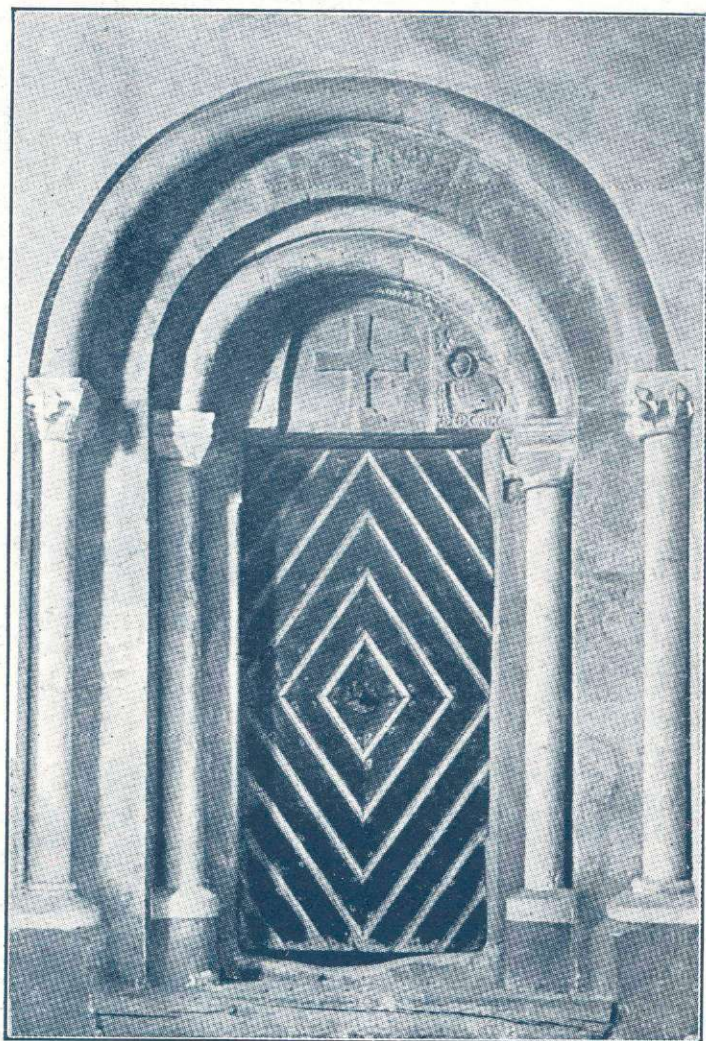
S tema razstavama nam letošnja umetnostna sezona ni prinesla novih doživetij. Za poletje se obeta razstava bratov Kraljev v Ljubljani in slovenska razstava v Hodonínu na Moravskem. Tam upamo več izvedeti o stanju in potih slovenske umetnosti. Frst.

Jos. Mantuani: Paulinische Studien. I. Die Bedeutung des Wortes »purpura«. Posebni odtisk iz Buličevega Zbornika. — V temeljiti filološko arheološko in ikonografsko podprti študiji je Mantuani rešil vprašanje pomena besede »purpura« v titulusu sv. Pavlina, škofa v Noli (353—431), v katerem popisuje mozaik Feliksove bazilike v Noli. Zadevno mesto se glasi dobesedno z očitnim paralelizmom pomenskih zvez med štirimi izrazi takole: »Regnum et triumphum purpura et palma indicant.« Pred Mantuanijem sta se s to zadevo pečala Garucci in Wickhoff. Zapeljan po nekem mestu iz pesnika Statija je Wickhof zašel na čisto napačno sled, ker je po osamljenem pomenu besede purpura na tem mestu kot pomladanske cvetlice skušal tudi Pavlinov izraz v tem smislu razlagati; za to je našel navidezno oporo tudi v okranjenih spomenikih. Oprt na obširen filološki material iz sodobne in Pavlinove literature dokaže Mantuani, da pomeni običajno in tudi na tem mestu purpura škrlatno tkanino kot simbol kraljevske časti. Ikonografski dokaz za pravilnost tega naziranja pa mu podá mozaik iz kupole cerkve Sta. Maria in Cosmedin v Raveni, nastal pred l. 526., kjer nahajamo na tronu, posejanem z biseri, belo preprogo in na nji s škrlatom pretegnjeno blazino, na kateri stoji križ, okrašen z biseri, preko čigar ramen je obešen kos purpurne tkanine. Križ simbolizira Kristusa, sedečega na prestolu, obdanem od apostolov, škrlat pa označuje njegovo kraljevsko dostojanstvo. Na tem mestu popravi Mantuani tudi razširjeno krivo mnenje, da pomeni tkanina, obešena čez križ, Veronikin potni prt.

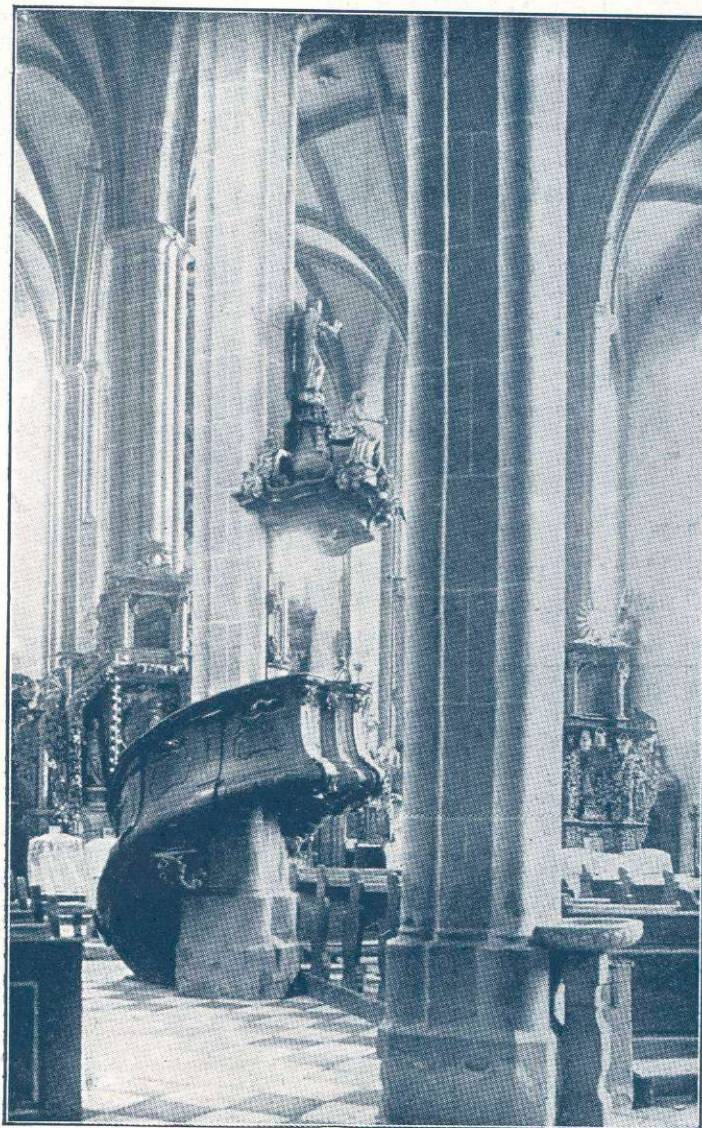
Razprava je važen donesek k starokrščanski arheologiji in le želeli moramo, da bi ji kmalu sledile nadaljnje, napovedane v uvodu. Frst.

Dr. Paul Wilhelm von Keppler: Aus Kunst und Leben. 6. do 8. izdaja. Freiburg i. Br., 1923. Znani škof rottenburški, Keppler, podaja v ti knjigi vrsto popularnih člankov o umetnosti, med katerimi so res izredno živahni in zajemljivi:

Der Freiburger Münsterturm; Wanderung durch Württembergs letzte Klosterbauten; Raffaels Madonnen; Siena; Bilder aus Venedig. Sestavki o Rafaelovih Madonah, o Sieni in Benetkah spadajo nedvomno med klasične poljudne spise o umetnosti. Odveč se mi pa zdi na str. 163 zagovor Rafaela pred mnenjem nekaterih, da je porabil za model Sikstinske Madone svojo znanko Margherito, ki nam je znana iz njegovih del kot Fornarina, odveč zato, ker ga Keppler samo idealno brani pred tem mnenjem, a faktično ne more dokazati nasprotnega. Rafael, kot renesansa sploh, je idealiziral svoje modele, zato je izključeno, da bi bil prevzel v tako idealistično zasnovano kompozicijo kakor je Sikstinska Madona svojo ljubico; pa tudi v slučaju, da se posreči dokaz, da je njo vzel za izhodišče, jo je teliko idealiziral, da o navadnem prevzetju ne more biti govora, s čimer je onemogočen vsak vsakdanji očitek. Po tem spoznanju je itak vse ostalo dokazovanje odveč, posebno pa z mnenjem, da za umetnika ni drugega pota kakor trdi najsvetejšemu in najvzvišenejšemu dati v umetnini resnične poteze, ker mora ustvarjati v resničnih oblikah. To velja pač za renesansko in klasično umetnostno teorijo, ki jo zastopa Rafaelova umetnost, nikakor pa ne splošno in za vse čase. Rafael ni mogel drugače; ni pa treba izgovarjati renesanse, ki je bila tudi v svojem idealizmu precej čutna in jo v poduhovljenju naravnih form daleko nadkriljuje romanska in gotska umetnost severa. Vprašanje Rafaelovega in sploh renesanskega idealizma na tak način ne bo rešeno, ker predstavlja v bistvu podobno antiki, s katero je renesansa paralelno stremila, vendarle idealizirano čutnost. S tem pa Rafaelova veličina ni nič zmanjšana. On izgubi sicer nekaj kot posebno verski umetnik, za kakršnega ga smatra splošno mnenje, ne izgubi pa nikakor v okviru takrat živega umetniškega hotenja in njegove estetike, ampak samo s stališča drugače uglašene razpoloženja današnjega človeka ali izrazito duhovno razpoložene dobe, kakor bi naša semintja rada bila. Če pa abstrahiramo od osnovnega razpoloženja sedanje dobe in mu hočemo biti pravični, bomo ravno z ozirom na razpoloženje njegove dobe morali priznati, da zna v tem okviru držati mero, kakršno zmore samo velik umetnik in da je ravno s te strani gledan tudi kot verski umetnik večji nego bi bil z nekega abstraktnega stališča, s katerega bi ga rad presojal Keppler. Studio o württemberških samostanih porabi pisatelj za zagovor baročne umetnosti, ki so ji dolgo časa odrekli cerkven značaj, češ, da je plod izrazito posvetnega duha. Tudi tu je naše stališče isto kot napram Rafaelu: soditi je treba delo po dobi, njenem splošnem razpoloženju in estetskem hotenju; le tako bomo pravični, kajti to, kar danes množica občuti za cerkveno ali necerkveno, gotovo ni merodajno. V obeh teh dveh slučajih se mi zdi, da se Keppler nekoliko preveč »bori« proti nasprotnim stališčem, išče preveč protiargumentov za očitke, namesto da bi zadevo kar pozitivno vzel in sestavku samemu dal tisto notranjo prepričevalno moč, ki sama podere vse pomisleke. Frst.

Sl. 12. Kamnik, Mali grad, portal
(konec XII. stol.).

Sl. 13. Ptuj, cerkev (zač. XV. stol.).

Sl. 14. Sv. Peter na Vrhu, sv. Helena
(2. pol. XV. stol.).

Sl. 15. Suha pri Šk. Loki, prezbitarij, freske
(2. pol. XV. stol.).

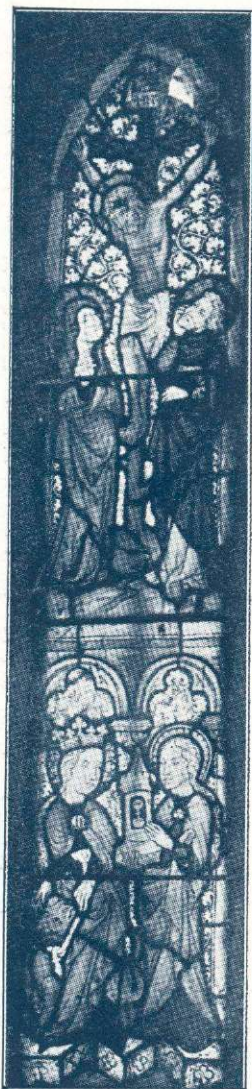
Sl. 16. Draga, prezbiterij
(2. pol. XII. stol.).

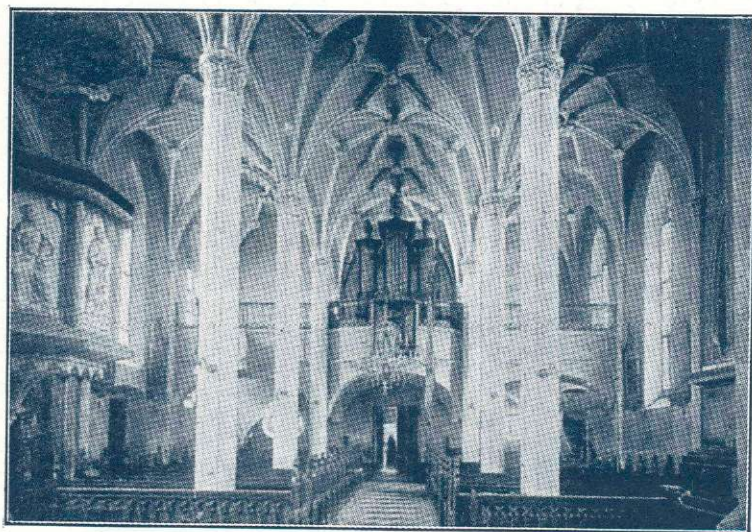
Sl. 17. Slikar prezbiterja
sv. Ožbalta, Svetnica na Suhi
(okoli l. 1534.).

Sl. 18. Johannes de Laybaco,
sv. Marjeta na Muljavi
(l. 1456.).

Sl. 19. Breg nad Kranjem, slikano okno (1. pol. XV. stol.).

Sl. 20. Škofja Loka, župna cerkev
(konec XV. stol.).

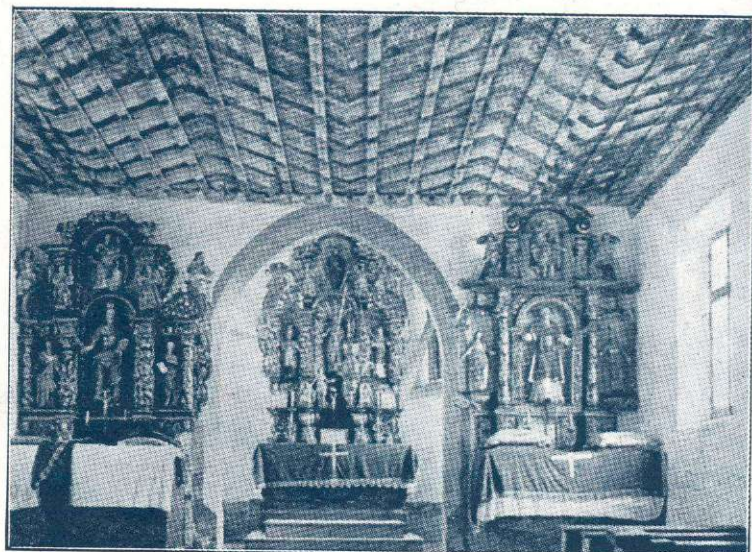
Sl. 21. Kamnik, kipec Matere
božje (okoli l. 1500.).

Sl. 22. Mali grad v Kamniku,
poznogotski sklepnik.

Sl. 24. Sv. Peter pri Trebelnem,
svod romanske kostnice.

Sl. 23. Sv. Peter nad Kamnikom,
poznogotska cerkvice.